

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infoühiskond ja sotsiaalne heaolu
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika eriala

Bert Kallas

**PROKURATUURI KOGEMUSED TAASTAVA ÕIGUSE
RAKENDAMISEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Judit Strömpl, PhD

Tartu 2022

Autorideklaratsioon

Käesolevaga kinnitan, et olen koostanud bakalaureusetöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Bert Kallas, 24.05.2022

ABSTRACT

The experiences of the Estonian Prosecutor's Office in the application of restorative justice

The aim of this bachelor's thesis is to explore the experiences and general attitude of the Prosecutor's Office regarding the application of restorative justice in their daily work. Very little research has been done on this subject as the practice of restorative justice is still in the process of being more widely adapted in the Estonian criminal justice system. This research paper looks to provide important insight and basis for further discussion about the experiences and adaptation of restorative justice in the Prosecutor's Office.

Three research questions were raised in order to achieve the aim of this thesis. The answers to these questions were found using qualitative research method. Five semi-structured interviews were conducted with officials from the Prosecutor's Offices from various districts across Estonia who had previous experience with the application of restorative justice. The obtained data was coded and then further analysed using the process of thematic analysis.

The results of the analysis revealed that restorative justice as it is applied in the Prosecutor's Office is in principle quite similar to that which is presented in the theoretical literature. Initially the new paradigm required a great deal of effort and consultants had to be hired in order to deal with the increased workload. In general, the work has become more thorough and more focused on the victim and his or her needs than before. However, it is important to point out that restorative justice is primarily used in cases involving juveniles. Officials who work with adults have little awareness about the possibilities of restorative justice nor do they have any training or guidance in the matter. There are also some regional differences in the adaptation of restorative justice. The practice is more widespread and widely used in districts with more resources and opportunities. Estonians as a society still need time to get used to this new approach and its methods. Most of the preliminary work that the Prosecutor's Office does before it is able to apply restorative justice has to do with convincing and educating the involved parties. Consequently, this is the main obstacle that officials face when trying to apply restorative justice.

This bachelor's thesis however mostly focuses on one side of the application of restorative justice in the Estonian criminal justice system. In order to paint a clearer picture about the impact and effectiveness of restorative justice it is vital to also seek insight from the other involved parties. The results showed that as of writing this paper the Prosecutor's Office lacks systematic feedback and an overview of cases after they have gone through the restorative justice process. Consequently, this issue should be further explored by looking into the experiences and stories of victims, offenders and mediators that have gone through the restorative justice process.

Keywords: application, adaptation, restorative justice, criminal justice, Estonian prosecutor's office, Estonian prosecution

SISUKORD

SISSEJUHATUS	7
1 TEOREETILINE RAAMISTIK	9
1.1 Taastav õigus	9
1.1.1 <i>Taastava õiguse olemus</i>	9
1.1.2 <i>Kaasaegne kriminaalõigus ja taastav õigus</i>	11
1.2 Osapooled	13
1.2.1 <i>Kannatanu</i>	13
1.2.2 <i>Toimepanija</i>	14
1.2.3 <i>Kogukond</i>	16
1.3 Taastava õiguse meetodid	17
1.4 Uurimisprobleem, töö eesmärk ja uurimisküsimused.....	21
2 METOODIKA	23
2.1 Andmekogumismeetod	23
2.2 Uurimuses osalejad ja intervjuude käik	23
2.3 Andmeanalüüs.....	24
3 TULEMUSED	26
3.1 Kohanemisprotsess	26
3.1.1 <i>Sisseelamine</i>	26
3.1.2 <i>Parima praktika kujunemine</i>	28
3.2 Taastava õiguse iseärasused.....	31
3.2.1 <i>Võrdlus kaasaegse kriminaalõigusega</i>	31
3.2.2 <i>Rakendamise iseärasused</i>	33
3.2.3 <i>Osapoolte üldised iseärasused</i>	35
3.2.4 <i>Kannatanu</i>	39
3.2.5 <i>Toimepanija</i>	40
3.3 Praktika	41
3.3.1 <i>Koostöö teiste ametkondadega</i>	41

3.3.2	<i>Võrgustikutöö</i>	42
3.3.3	<i>Prokuratuuri sisemine töökorraldus</i>	43
3.3.4	<i>Edulood</i>	45
4	ARUTELU JA JÄRELDUSED	47
	KOKKUVÕTE	52
	KASUTATUD KIRJANDUS	54
	LISAD	57
	Lisa 1. Intervjuu kava	57
	Lisa 2. Koodipuu.....	59
	Lisa 3. Uuritava informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm.....	60

SISSEJUHATUS

Viimased aastad on näidanud, et üha enam leiab taastav õigus tee Eesti kriminaaljustiitsüsteemi. Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise seaduse ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse (2017) jõustumisel 2018. aasta jaanuaris tunnistati kehtetuks alaealiste mõjutusvahendite seadus, mille tulemusena kaotati ka alaealiste komisjonid. Kriminaalmenetlustega seotud alaealiste komisjoni töö võttis üle prokuratuur, kes seadis kohustuste ja mõjutusvahendite määramisel keskseks taastava õiguse põhimõtted (Pärn, 2018). Riigikogu kiitis 2020. aastal heaks otsuse (2020) võtta vastu kriminaalpoliitika põhialused aastaks 2030, mille üheks prioriteediks on taastava õiguse põhimõtted ning rakendamine selliselt, et keskmes on ohvri õigused. Põhialustest võib välja lugeda, et eesmärk on süüteomenetluses õigusrikkumisele eelnenud olukorra ja ohvri turvatunde taastamine ning kahju heastamine. Olulisena on õigusaktis välja toodud ka ohvri ja kurjategija lepitamine ning taastava õiguse võimaluste kättesaadavus nii menetluse kestel kui ka sellest väljaspool.

Prokuratuur on kriminaaljustiitsüsteemi keskne ja liikuma panev jõud. Tegemist on Justiitsministeeriumi valitsemisalas oleva asutusega, mis lisaks teistele seadusega prokuratuurile pandud ülesannetele esindab kohtus ka riiklikku süüdistust (ProKS, 2020). Seetõttu on prokuratuuri otsustada, milliseks kujuneb menetlus ning kuivõrd kaasatud on protsessis toimepanija ja kannatanu. Üha laiemat kasutust leiab prokuratuuris ka taastav õigus. Prokuratuuri tegemiste kohta saab lugeda aastaraamatutest. Viimase aastaraamatu järgi on konfliktivahendust läbi Sotsiaalkindlustusameti kasutatud enam kui 100 juhtumi lahendamisel (Aava, 2020). Konfliktivahendus on taastava õiguse üks peamistest meetoditest millega osapooltevahelisi konflikte taastava õiguse põhimõtete alusel lahendada. Kuid taastav õigus erineb kaasaegsest kriminaalõigusest mitmeti ning nõuab ametnikelt teistmoodi lähenemist, tuues fookusesse kannatanu vajadused ja jättes tahaplaanile karistuse. Selline paradigmuuendus ei toimu üleöö ning eeldab nii suuniseid kui ka varasema teadmuse ümbermõtestamist. Väljastpoolt sisse vaadates ei avane aga terviklik pilt ja paljud küsimused jäävad vastuseta.

Bakalaureusetöö eesmärk on avada prokuratuuri ametnike kogemust taastava õiguse rakendamisel oma igapäevatöös. Taastava õiguse puhul on tegemist võrdlemisi uudse lähenemisega Eesti kriminaaljustiitsüsteemis, seetõttu ei ole teemat ka prokuratuuri tasemel

uuritud. Prokuratuuri ametnikud puutuvad oma igapäevatöös kokku nii kannatanute, teo teoimepanijatega kui ka teiste ametkondadega. Seega võib töö anda olulise sissevaate ja arutelu taastava õiguse rakendamise kogemusest prokuratuuris.

Töö on jaotatud neljaks peatükiks. Esimeses peatükis keskendun taastava õiguse teoreetilisele raamistikule, milles kirjeldan ka osapoolte vajadusi ja ootusi. Lisaks tutvustan kolme peamist taastava õiguse meetodit. Peatüki lõpus sõnastan uurimisprobleemi, eesmärgi ning tõstatan uurimisküsimused. Teises peatükis tutvustan uurimismeetodit, valimit ja andmeanalüüsimeetodeid. Töö kolmandas peatükis esitlen saadud andmete põhjal tehtud analüüsi tulemusi. Neljandas peatükis toon välja järeldused ning arutluse vastavalt uurimusküsimustele. Lisaks avan ka teema edasisi uurimisvõimalusi.

1 TEOREETILINE RAAMISTIK

Peatükis toon välja taastava õiguse olemuse ja põhimõtted. Selgitan taastava õiguse ja kaasaegse kriminaalõiguse näiliselt vastanduvat suhet. Avan ka kannatanu, toimepanija ja kogukonna perspektiivi taastava õiguse kontekstis. Seejärel tutvustan põhilisi taastava õiguse meetodeid. Peatüki lõpus sõnastan uurimisprobleemi, uurimistöö eesmärgi ja tõstatan uurimisküsimused.

Mõistet „kaasaegne kriminaalõigus“ kasutan ma töös läbivalt katusmõistena, koondamaks kirjanduses levivaid, kuid kattuva mõttega ingliskeelseid väljendeid, nagu: *traditional justice*, *retributive justice*, *criminal justice*, *conventional justice* ja *western justice*. Van Ness ja Strong (2015: 53) arutlevad, milline mõiste sobiks kõige paremini kirjeldama taastavale õigusele kirjanduses vastanduvalt kujutletud kriminaalõigust. Autorid leiavad, et ingliskeelne väljend *contemporary criminal justice* peegeldab oma laiemas mõistes (ajalooliselt keskendub kriminaalõigus toimepanijale) kõige selgemini tänapäeval kasutusel olevat kriminaalõigust.

1.1 Taastav õigus

1.1.1 Taastava õiguse olemus

Ühiskonnana vaatame me õigusrikkumisi karistuse võtmes, unustades aga seeläbi nii kannatanu kui ka toimepanija vajadused (Zehr, 1990: 172). Taastavast õigusest tulenevalt peaks õiglus kaasama nii ohvreid, süüdlasi kui ka kogukonda, milles konflikt aset leidis (Zehr, 1998). Mõte on tänapäeva mõistes uudne, ent tõenäoliselt praktikas vanem kui kaasaegne õigussüsteem (Johnstone, 2002: 48). Tänapäevane taastav õigus sai alguse 1974. aastal Kanadas, kui kriminaalhooldusametnikuna töötav Mark Yantzi rakendas oma töös esmakordselt osapoolte vahelist vahendatud kohtumist, et vältida õigusrikkujate sattumist kinnipidamisasutusse (Bender, 2020). Christie (1977) sõnul on modernne õigussüsteem ehitatud selliselt, et tähelepanu oleks süüdlasel, teda uurides, manipuleerides ja kontrollides. Oma töös ütleb ta, et konflikt ja selle käekäik kui selline muutub tänu süsteemile kellegi kolmanda omaks. See kolmas aga ei pruugi olla huvitatud ei ohvrast, kahjust ega ka süüdlasest, vaid hoopis ametijuhendist ja seadustest.

Umbreit ja Armour (2011) väidavad, et sotsiaaltöö ja taastava õiguse väärtused on omavahel tugevalt põimuvad; sarnaselt sotsiaaltööle üritab taastav õigus osapooli võimestada, leides õigluse inimest ja tema vajadusi tervikuna vaadates. Autorid toovad välja, et taastav õigus võimaldab arvestada ka inimeste kultuuriliste ja sooliste eripäradega, mis samuti kattub sotsiaaltöö väärtustega. Väärtused on taastava õiguse puhul kesksed suunarajajad, sest valedetele väärtustele tuginev taastav protsess võib osapooltele hoopis kahjulikult mõjuda (Van Ness ja Strong, 2015: 49). Ka Sawin ja Zehr (2007: 46) usuvad, et taastav õigus tugineb pigem kesksetele väärtustele kui kindlatele reeglitele. Ühtsete väärtuste abil on võimalik taastavat õigust praktikas rakendada ilma kindlate raamideta, luues seeläbi tee loovamatele võimalustele (Pranis, 2007).

Taastavat õigust saab defineerida mitmeti. Zehr ja Gohar (2003: 40) kirjutavad oma töös, et taastav õigus on protsess, mis võimaluste piires kaasab kõiki juhtumi osapooli. Andes osapooltele hääle oma tunnete ja vajaduste kirjeldamiseks, on autorite hinnangul võimalik luua keskkond, mis võimaldab edasi liikuda ja parandada tehtud kahju. Van Ness ja Strong (2015: 44) ütlevad, et tegemist on õigluse teooriaga, mille keskmes on õigusrikkumise tagajärjel tekkinud kahju heastamine läbi osapooltevahelise koostöö. Daly (2015: 20) toob aga oma töös välja piiritletud ja praktilisemat laadi definitsiooni. Tema sõnul on taastava õiguse puhul tegemist kaasaegse õiguse mehhanismiga, mida saab rakendada õigusrikkumiste, konfliktide ja kogukondlike probleemide puhul. Mehhanismi all mõtleb autor osapoolte kohtumisi, mida vahendab keegi kolmas ja mis arvestavad juhtumi konteksti. Ühte kindlat ja kõikehõlmavat definitsiooni taastavale õigusele on aga raske anda, sest kontseptsioon on veel uus ning pidevalt arenev (Johnstone ja Van Ness, 2007). Kirjanduses tuuakse välja pigem erinevaid põhimõtteid, millele taastav õigus toetub. Zehr ja Gohar (2003: 33) esitlevad viit põhimõtet:

- kesksed on kannatanu, toimepanija ja kogukonna vajadused ning tehtud kahju;
- kahjustest tulenevalt tekib kohustus nende ees, keda õigusrikkumine haavas;
- kogu protsess peab olema osapooli kaasav ning toetama koostööd;
- protsessis peaks osalema ainult need, kellel on selleks põhjus;
- eesmärk peaks olema tehtud kahju heastada.

Ka Van Ness ja Strong (2015: 45) esitlevad kattuvaid põhimõtteid, kuid toovad lisaks välja, et ühiskonnana peame läbi mõtlema, mis on riigi ja osapoolte rollid õigusemõistmises ning kuivõrd

rahuldab olemasolev süsteem osapoolte vajadusi. Taastav õigus toetub kesksele ideele, et õigusrikkumine haavab inimesi ja inimsuhteid, mis omakorda tekitab kohustusi, mille eesmärk on heastada tehtud vead (Zehr ja Gohar: 2003; Umbreit ja Armour, 2011). Taastava õiguse põhimõtted ja keskne idee tulenevad usust, et valitsev õigussüsteem oma bürokraatlikus stiilis ei rahulda kannatanute ega ka toimepanijate vajadusi (Menkel-Meadow, 2007). Seega avab taastav õigus tervikliku lahenduse leidmiseks ukse kannatanule ja kogukonnale, mitte ei piirdu toimepanija ja riigi omavahelise arveteklaarimisega (Van Ness ja Strong, 2015).

1.1.2 Kaasaegne kriminaalõigus ja taastav õigus

Zehr ja Gohar (2003: 61) arutlevad, et nii taastav õigus kui ka kaasaegne kriminaalõigus üritavad taastada tasakaalu osapoolte vahel. Autorite meelest tekib erinevus peamiselt meetodi või mõjutusvahendi osas. Kõige suurem roll ja vastutus antakse kaasaegse kriminaalõiguse rakendamisel riigile, kannatanu on riikliku süüdistaja jaoks vaid kuriteo pealtnägija (Van Ness ja Strong, 2015: 67). Christie (1977) kirjutab, et kaasaegne õigustõistmine loob keskkonna, milles kannatanu hääl summutatakse kohtusüsteemis või „varastatakse“ advokatuuri poolt. Autori meelest on probleem strukturealne, sest me oleme harjunud inimesi segmenteerima vastavalt nende rollile. Van Ness ja Strong (2015) toovad sarnaselt välja, et kaasaegse kriminaalõiguse rakendamisel on prokuratuuril ja kahtlustataval formaalses protsessis kindel roll, samas jäävad aga kannatanu vajadused või huvid tähelepanuta. Kahe õigusliku lähenemise lähteküsimused on pealtnäha teineteise suhtes vastanduvad (vt Tabel 1).

Tabel 1. Kesksed küsimused (Zehr ja Gohar, 2003: 20)

Kaasaegne kriminaalõigus	Taastav õigus
Milliseid seadusi rikuti?	Kes sai kannatada?
Kes on süüdi?	Millised on kannatanu vajadused?
Milline on proportsionaalne karistus?	Kelle kohustus on kahju heastada?

Taastav õigus annab seega osapooltele võimaluse end väljendada ja võtta vastutus, kaasaegne kriminaalõigus seevastu keskendub õigusrikkumisele ning süüdlase karistamisele (Umbreit ja Armour, 2011: 4). Oma lähteküsimustest (vt Tabel 1) tulenevalt on taastav õigus aga laiemal kasutusala, sest lahendada saab ka konflikte, mis ei ole kriminaalse loomuga (Van Ness ja

Strong, 2015: 50). Samas toob Johnstone (2002: 166-167) välja, et taastav õigus võib tulevikus siiski rakendust leida vaid juhtumite puhul, kus toimepanijaks on alaealine. Autori sõnul on traditsiooniliselt meie ühiskonnas täiskasvanuid ja alaealisi vaadatud õiguslikult ja praktikas erinevalt, sest alaealised nõuavad suuremat hoolt. Alaealiste jaoks otsitakse aga paremat süsteemi, mis neid üheaegselt nii vastutusele võtaks kui toetaks, ilma et nad liiga kergekäeliselt pääseks. Autori hinnangul läheb aga selline vanuseline eristamine taastava õiguse põhimõtetega vastuollu.

Kaasaegne kriminaalõigus otsib tasakaalu läbi karistuse, kuid karistus teeb sageli hoopis olukorra halvemaks nii teo toimepanijale kui ka kannatanule (Zehr ja Gohar, 2003: 60). Üheks põhjuseks võib olla, et kaasaegne kriminaalõigus ja taastav õigus näevad kuritegu läbi erinevate akende (vt Tabel 2).

Tabel 2. Kuritegu läbi kahe vaate (Zehr, 1990: 184-185)

Kaasaegse kriminaalõiguse vaade	Taastava õiguse vaade
Kuritegu on kehtivate reeglite rikkumine	Kuritegu on inimeste ja inimsuhete haavamine
Kahju mõistetakse ebamääraselt	Kahju mõistetakse täpsemalt
Kuritegu on eraldiseisev teistest kahjudest	Kuritegu on seotud kahjude ja konfliktidega
Riik on kannatanu	Kannatanud on inimesed ja inimsuhted
Peamisteks osapoolteks on riik ja toimepanija	Peamisteks osapoolteks on kannatanu ja toimepanija
Kannatanu vajadused ning õigused jäävad tahaplaanile	Kannatanu vajadused ja õigused on kesksed
Inimestevahelised suhted ei ole olulised	Inimestevahelised suhted on kesksed
Kuritegu ei nähta kui konflikti osapoolte vahel	Kuritegu on konflikt osapoolte vahel
Toimepanija vaade ja tunded jäävad tähelepanuta	Toimepanija vaade ja tunded on olulised
Õigusrikkumine on tehniline ja juriidiline mõiste	Õigusrikkumist mõistetakse tema terviklikus kontekstis

Roche (2007) usub, et selline lihtsustatud vaade (vt Tabel 2) keerulistest süsteemidest võib küll olla hea taastava õiguse tutvustamiseks laiemale kogukonnale, ent ei pruugi esitleda terviklikku pilti kaasaegse kriminaalõiguse olemusest. Daly (2000: 34-35) arvab aga, et tänapäeva õigussüsteem peaks enda all paralleelselt ühendama elemente nii kaasaegsest kriminaalõigusest kui ka taastavast õigusest. Autori meelest ei peaks vaatama kaasaegset kriminaalõigust ja taastavat õigust kui kontrastete ja vastanduvate põhimõtetega õigusharu. Taastav õigus on laiema haardega ja sügavam, mõõtes oma edu heastatud kahjus, mitte rakendatud karistustes (Van Ness ja Strong, 2015: 58). Zehr ja Gohar (2003: 60-61) leiavad, et reaalsuses on nii taastaval kui ka kaasaegsel kriminaalõigusel oma tugevad ja nõrgad küljed. Autorite meelest ei ole realistlik asendada kaasaegset kriminaalõigust taastava õiguse põhimõtetega, vaid peaks seadma eesmärgiks muuta olemasolev võimalikult taastavaks. Siiski on autorite meelest ka juhtumeid, mis on liiga rasked, et neid jätta osapoolte lahendada ning ühiskonna huvides peaks sellistes olukordades osalema ka keegi kolmas.

1.2 Osapooled

1.2.1 Kannatanu

Zehr (1990) tõdeb, et kannatanul on rahu leidmiseks vaja vastuseid mitmetele küsimustele, mõnede neist saab aga vastuse anda ainult teo toimepanija. Autori hinnangul ei paku kriminaaljustiitsüsteem kannatanule vastuseid ega meelerahu, vaid pigem süvendab negatiivseid emotsioone. Van Ness ja Strong (2015: 115) kirjutavad, et kõige olulisem on kannatanu turvalisus. Autorid rõhutavad, et kui kannatanu on endiselt toimepanija meelevallas, näiteks lähisuhtevägivalla, jälitamise või muu säärase korral, siis tuleb talle viivitamatult leida olukorrast pääsetee. Kannatanule on oluline mõista, et tema ei ole juhtunud süüdi ning see ei jää temaga igavesti kaasas käima (Schiff, 2007).

Kuriteo ohvriks langemisega kaasneb palju erinevaid mõtteid ning sageli süüdistavad ohvrid juhtunust ennast või mõtlevad kättemaksust (Van Ness ja Strong, 2015: 117). Kannatanu peab aga saama võimaluse selgitada toimepanijale, millised on tema vajadused, et juhtunust edasi liikuda (Zehr, 1990: 203). Need vajadused võivad olla nii psühholoogilised, füüsilised, materiaalsed kuid ka inimsuhetega seonduvad, lähtuvalt sellest, millist kahju tekitati (Radzik 2007: 195). See, kuivõrd tajub kannatanu oma isiklikku turvalisust, võib samuti

taastumisprotsessi kiirendada (Van Ness ja Strong, 2015: 115). Bennet (2007: 251) toob esile, et kuriteo ohvriks langedes ei tunne kannatanu ennast enam teistega võrdselt, sest toimepanija võttis selle tunde temalt tahtevastaselt. Ka kriminaalmenetlus võib siinkohal kannatanut edasi häbistada, jättes mulje nagu ta oleks saanud juhtunut ära hoida (Van Ness ja Strong, 2015: 116). Ka Zehr ja Gohar (2003) toovad välja, et kriminaaljustiitssüsteem võib oma olemuselt kannatanut taasohvristada, jättes tema vajadused rahuldamata. Nad tõstsid esile kannatanu neli vajadust:

- vajadus saada päris vastuseid kuriteo kohta, mis eeldab suhtlust toimepanijaga;
- võimalust väljendada oma kogemust või tõe juhtunu osas;
- vajadus taastada kontroll oma keha, emotsioonide, unistuste ja vara üle;
- vajadus, et toimepanija võtaks vastutuse ning hüvitaks tehtud kahju (Zehr ja Gohar, 2003: 13-14).

Benneti (2007: 248) sõnul ei tohiks kannatanu siiski taastavat protsessi dikteerida. Autori sõnul võivad kannatanu esialgsed nõudmised olla ebamõistlikud, kuid taastava õiguse protsessi tulemusel võiks toimuda hoiakute muutus. Peamine on kannatanut toetada tema tagasiteel tavapärasesse rutiini ja normaalsusesse (Van Ness ja Strong, 2015: 117).

1.2.2 Toimepanija

Kaasaegne kriminaalõigussüsteem ei paista olevat tulemuslik korduvkuritegevuse vähendamisel ning kasutusel olevad mõjutusmeetodid ei pruugi anda soovitud tulemusi (Menkel-Meadow, 2007). Toimepanijatel on sarnaselt kannatanutele vajadused ning küsimused, millele on vaja saada vastuseid (Zehr, 1990). Zehr ja Gohar (2003) väidavad, et kriminaaljustiitssüsteem keskendub peamiselt proportsionaalse karistuse leidmisele, unustades sealjuures aga toimepanija vastutuse. Autorite meelest vastandab karistamine toimepanijat ühiskonna suhtes lisaks tehtule veelgi ja jätab vähe ruumi vastutuse võtmiseks või empaatiaks osapoolte vahel. Zehr (1990: 200) kirjutab, et kui toimepanija vajadustega ei arvestata, siis on osapooltel võimatu edasi liikuda. Tema sõnul vajab teo toimepanija mõistmist ning suuniseid, et kujundada positiivsem pilt endast ja oma tulevikust. Kui me tahame, et toimepanija oleks

võimeline end tundma kui iseseisev ja täisväärtuslik ühiskonna liige, siis peame mõistma seda eneseületust, mis selle protsessiga kaasneb (Van Ness ja Strong, 2015: 117).

Karistada saanud toimepanijal võib olla keeruline oma kogukonnaga sidemeid taastada, sest paljud küsimused on jäänud ohvri ja kogukonna tasemel lahendamata (Van Ness ja Strong, 2015). Kuritegu kahjustab ka toimepanijat ennast ning tema suhteid lähedaste ja ühiskonnaga üldisemalt (Kangur, 2020: 27-28). Kui riik määrab karistuse ja ohver ega toimepanija selles protsessis otseselt osaleda ei saanud, siis ei teki ka osapooltel mingisugust õiglustunnet või võimalust vastutuse võtmise protsessi kogeda (Zehr, 1990: 203). Radzik (2007: 195) toob välja, et toimepanija peab teo heastamiseks parandama purunenud usalduse ohvri ja kogukonnaga. Autori sõnul on oluline, et toimepanija kuuleks oma tegude mõju läbi kannatanu sõnade ning ühtlasi võtaks verbaalselt teo koos tagajärgedega omaks. Van Nessi ja Strongi (2015: 118) arvates on toimepanija jaoks oluline osaleda taastavas protsessis, sest pärast karistuse kandmist ei pruugi ühiskond teda niisama tagasi võtta. Selline olukord võib omakorda tekitada aga toimepanijas ebaõigluse tunde, sest ta on oma teo läbi karistuse justkui heastanud. Tegelikuses anti aga juhtum spetsialistidele, kes võtsid osapooltelt võimaluse probleem lahendada ja olukorrast midagi õppida (Zehr, 1990: 204). Toimepanija karistamine vangistamisega võib halvata tema võimet eluga pärast vabanemist toime tulla, sest elementaarsed oskused nagu arvete eest tasumine või eelarve pidamine võivad tunduda ülemäära rasked (Van Ness ja Strong, 2015: 118). Kangur (2020: 28) toob ka välja, et kui toimepanijal pole lähedasi või kogukonda, kelle juurde pärast karistuse kandmist naasta, siis võib ta leida tuge hoopis kurjategijate seast.

Radziki (2007) sõnul toob taastav õigus toimepanija riigi haarde alt välja ja annab ideaalis õigluse osapoolte kätte. Autori meelest on toimepanija keskne roll tehtud kahju heastada ning seeläbi taastada mingil määral ka purustatud sidemed kogukonnaga. See on oluline kõigi osapoolte jaoks, sest karistamine lihtsalt eemaldab toimepanija ühiskonnast ega anna võimalust oma tegude eest vastust võtta (Van Ness ja Strong, 2015).

1.2.3 Kogukond

Kogukond on ühe osapoolena justkui teisejärguline kannataja, seega vajab ka tema tähelepanu, kindlustunnet ja tuge (Zehr ja Gohar, 2003: 16). Kogukonnaks loetakse taastava õiguse kontekstis kõiki osapooli, kes on otse või kaudselt toimepanija, kannatanu või tehtuga seotud (Schiff, 2007: 235). Van Ness ja Strong (2015) kirjutavad, et nii kannatanu kui ka toimepanija vajavad eluga edasiminemiseks lähedaste tuge ja võimalust olla uuesti kogukonna täisväärtuslikud liikmed. Oluline on mitte diskrimineerida kannatanut ja toimepanijat. Autorite sõnul peaks kogukond võimaldama erinevaid palgalisi või vabatahtlikke teenuseid, mis aitaks kõigil osapooltel edukalt uues reaalsuses toime tulla. Eesmärgiks on luua keskkond, milles kõik osapooled saaksid üksteise toel juhtunust aru ja sellest õppida (Zehr, 1990: 16).

Kogukonna huvides on mitte lasta oma liikmetel langeda kuritegevuse ohvriks või konfliktidel eskaleeruda kriminaalseks (Johnstone, 2002: 156). Schiff (2007: 236-237) toob välja mõned kohustused, mida kogukonnad peaksid selle saavutamiseks tegema. Autori hinnangul on oluline luua kõikidele kogukonna liikmetele turvaline keskkond aruteludeks, et selgitada, mis juhtus ja kuidas tehtut heastada. Samuti on keskne selgitada välja tekitatud kahju kogukonna liikmetele. Neile peaks olema selge, milliseid ressursse on võimalik vajadusel kogukonnasiseselt kasutada, et toetada nii kannatanut kui ka toimepanijat materiaalselt, füüsiliselt ja emotsionaalselt. Riski ja hirmu vähendamiseks kogukonnas on otstarbekas pakkuda toimepanijaile struktuuri ja tuge, mille abil on võimalik hoida vastutustunnet ning omada ka mingil määral ülevaadet tema tegemistest (Van Ness ja Strong, 2015: 120-121). Kaasates juhtumiga seotud lähedasi ja naabreid, on võimalik kogukondi sidusamaks muuta või solidaarsust uuesti esile kutsuda ühiste eesmärkide saavutamiseks (Christie 1977: 12). Van Ness ja Strong (2015: 122) kirjutavad, et kui kogukond kui selline puudub, siis on võimalik see luua läbi tugigruppide või koosluste, kuhu koonduvad ühise kogemusega inimesed. Autorid toovad välja, et võõraid sarnase kogemusega inimesi on võimalik omavahel siduda kogukonnaks ühise taastava eesmärgi nimel. See kehtib nii kannatanute kui ka toimepanijate osas.

Pikas plaanis peaks kogukond olema võimeline tekkinud konfliktid lahendama, ilma et sinna sekkuks riik või kriminaaljustiitsüsteem (Schiff, 2007: 237-238). Ometi toob Johnstone (2002) välja, et kogukondade kaasamine on keeruline protsess. Inimeste elud on ka ilma kodanikukohustusteta piisavalt kiireloomulised. Autor arvab, et pigem ei soovi kogukond olla

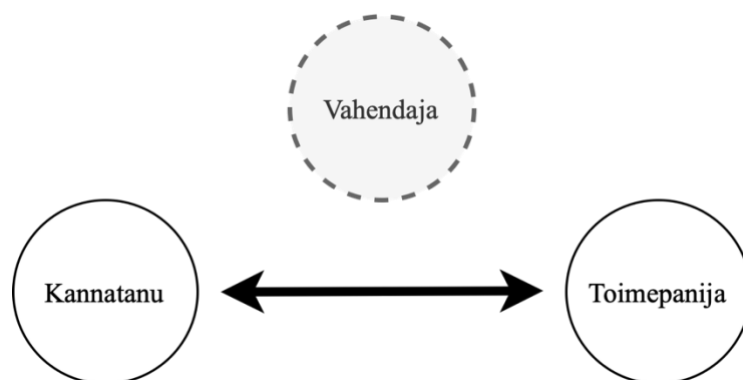
juhtumitega seotud, sest ei näe end ühe osapoolena. Willemsens ja Walgrave (2007) kirjutavad, et Euroopa kontekstis võib olla idealistlik jätta juhtum kogukonnale lahendada selliselt, nagu taastava õiguse teooria seda teha loodab. Autorid arvavad, et Euroopas on taastava õiguse rakendamine kogukondi kaasates mõistlik koos riigipoolse õigusliku toe ja garantiiga.

1.3 Taastava õiguse meetodid

Johnstone (2002: 138) sõnul saab taastavat õigust rakendada siis, kui toimepanija võtab vastutuse, vastasel juhul saab kasutada ainult kaasaegset kriminaalõigust. Olukorras, kus toimepanija siiski otsustab oma teo eest vastutuse võtta, on võimalik läheneda teisiti. Kaasates protsessi erapooletu kolmanda osapoolle, on autori sõnul võimalik erinevate meetodite abil leida konflikti lahendamiseks ja kahju heastamiseks võimalusi, mida kaasaegne kriminaalõigus ei paku. Taastava õiguse protsess põhineb avatud dialoogil või narratiividel, mille kaudu osapooled enda tundeid ja kogetut väljendada saavad (Raye ja Roberts, 2007: 217).

Taastava õiguse protsessis kasutatakse kolme põhilist meetodit, milleks on vahendus, nõupidamine ja aruteluring (Raye ja Roberts, 2007). Meetodeid on veel teisigi, kuid pigem on tegu eelmainitud kolme kohandatud versioonidega (Van Ness ja Strong, 2015: 88). Eestis on näiteks kasutusel konfliktivahendus, taastav nõupidamine, ennetav ring ja taastav aruteluring (Sotsiaal..., i.a). Taastava õiguse meetodite keskne eesmärk on luua turvaline keskkond, kus osapooltel oleks võimalus end vastavalt meetodi spetsiifikale avada (Raye ja Roberts, 2007: 217). Van Ness ja Strong (2015: 95) kirjutavad, et eelmainitud meetodite abil on osapooltel võimalik näha üksteist inimestena. Kohtumine erapooletu kolmanda isiku vahendusel või toel aitab osapooltel astuda dialoogi, mille käigus on võimalik arutleda nii juhtunust, lahendustest kui ka tulevikust. Erapooletu kolmanda isiku roll erineb taastava õiguse protsessis traditsioonilisematest selle poolest, et võim ei kuulu enam asjaga mitteseotud inimestele, vaid otsuse peavad langetama osapooled ise läbi sisulise dialoogi ning kokkulepete (Johnstone, 2002: 138). Kohtumisi, kus ei osale kumbki osapooltest isiklikult või konfliktivahendus toimub ainult läbi kolmandate isikute, ei saa lugeda taastava õiguse põhimõtetele vastavaks, kuigi neist võib kasu olla (Van Ness ja Strong, 2015: 88).

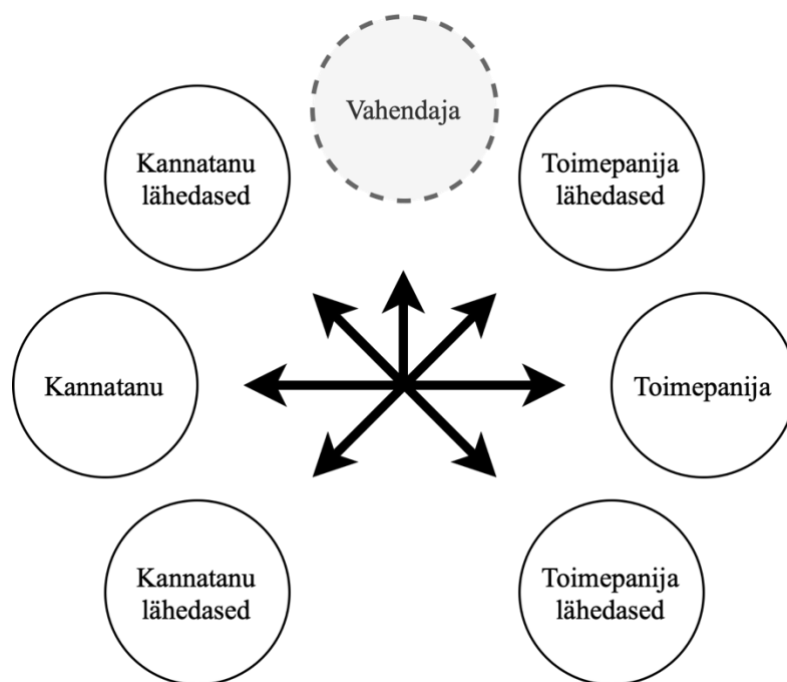
Vahendus. Van Ness ja Strong (2015: 82) kirjutavad, et vahendus (ingl *mediation*, vt Joonis 1) on taastava õiguse keskne meetod, mille abil saavad osapooled väljaõppe saanud kolmanda isiku (edaspidi vahendaja) toel oma konfliktile üheskoos lahenduse leida. Autorite sõnul on vahendusel küll olemas struktuur, kuid üldjoontes on tegemist väga paindliku ja konteksti arvestava meetodiga. Nende sõnul on meetodi eesmärgiks lasta osapooltel võimalikult vabalt ja turvaliselt oma lugu rääkida. Vahendajaks on tavaliselt väljaõppe saanud vabatahtlikud, politseinikud, sotsiaaltöötajad või koolitöötajad (McCold, 2001: 45). Nende roll taastava õiguse kontekstis on peamiselt osapoolte vahelise avatud suhtluse soodustamine, mitte selle juhtimine või kontrollimine oma arvamuste ja soovitustega (Raye ja Roberts, 2007: 212). Taastava õiguse põhimõtteid järgival vahendusel ei keskendu kannatanu ega toimepanija mitte leppimisele, vaid eesmärgiks on teo eest vastutuse võtmine ning kokkulepete tegemine kahjude hüvitamiseks (McCold, 2001: 44). Vahenduse jooksul räägivad osapooled oma lugu sellisena, nagu nemad seda kogesid, ning lasevad üksteisel esitada küsimusi ja väljendada tundeid (Van Ness ja Strong, 2015: 83). Kannatanu ja toimepanija isiklik osalus vahenduses on keskne, sest ilma kummagi osapooleta on võimatu taastava õiguse põhimõtetel vahendust läbi viia (Raye ja Roberts, 2007: 213). Ka Van Ness ja Strong (2015: 84) toovad välja, kui tähtis on osapoolte omavaheline kohtumine, sest läbi selle protsessi näevad toimepanija ja kannatanu teineteist päris inimestena.

Joonis 1. Vahendus (Raye ja Roberts, 2007: 220)

Nõupidamine. Raye ja Roberts (2007: 214) kirjutavad, et nõupidamine (ingl *conferencing*, vt Joonis 2) erineb vahendusest nii osalejate ringi kui ka vahendaja rolli osas. Autorite sõnul on nõupidamisele võimalik kaasata perekonda, lähedasi ja erinevaid ametnikke. Nad toovad ka välja, et kui vahenduses on oluline nii kannatanu kui ka toimepanija kohalolek, siis

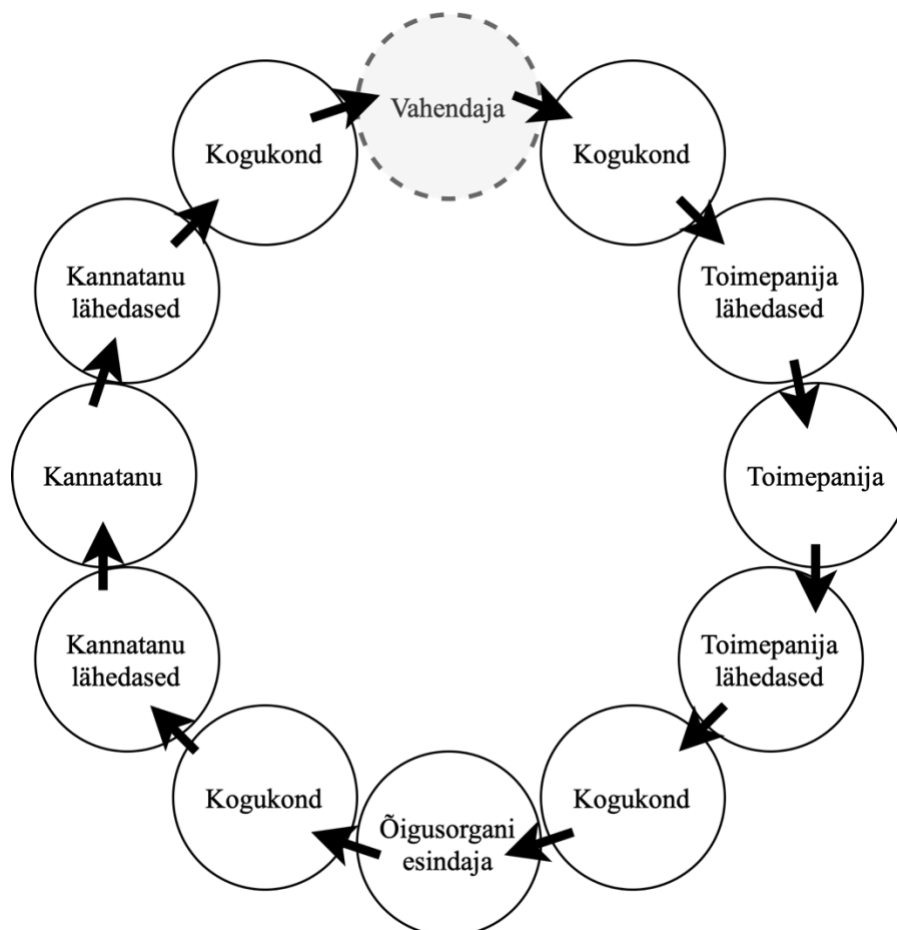
nõupidamisel ei pea kannatanu ilmtingimata osalema. Erinevalt vahendusest ei vaja nõupidamine ka nii palju eeltööd osapoolte ettevalmistamisel, sest vahendaja roll kohtumise ajal on palju aktiivsem ning protsessi juhtivam (Van Ness ja Strong, 2015: 84). Vahendaja toetub nõupidamistel eelnevalt planeeritud kavale, mille järgi on võimalik osapoolte vahelist kohtumist juhtida ning õigel kursil hoida (Raye ja Roberts, 2007: 214). McColdi (2001: 48) sõnul on nõupidamisel kolm sammu. Esiteks vastavad kannatanu ja toimepanija vahendaja esitatud avatud küsimustele juhtunu kohta, mispeale on kannatanu ja toimepanija lähedastel võimalus väljendada oma mõtteid ning reageerida kuuldule. Teisena küsib vahendaja kannatanult või tema esindajalt, mida ta tänasest kohtumisest ootab ning milliseid kokkuleppeid peaks sõlmima. Kolmandaks sammuks on diskussiooni tulemusel saadud kokkulepete vormistamine ning osapoolte omavaheline vabamas vormis suhtlus. Nõupidamise protsessi tulemusel paranevad sageli toimepanija suhted oma lähedastega, suureneb mõistmine tehtu osas ning väheneb ka tagasilangemise või korduvkuritegevuse osakaal (Van Ness ja Strong, 2015: 85).

Joonis 2. Nõupidamine (Raye ja Roberts, 2007: 220)

Aruteluring. Sarnaselt nõupidamisele kaasab aruteluring (ingl *circle*, vt Joonis 3) samuti kannatanut, toimepanijat ja nende lähedasi, aga lisaks neile osalevad protsessis ka vahendaja ja asjaga seotud õigusorgani esindaja (Raye ja Roberts, 2007: 215). Vahendaja ei tohiks

aruteluringis anda hinnanguid ega osalejaid mõjutada, tema eesmärk on olla võimalikult neutraalne ning toetada avatud vestlust (Johanson, 2020). Kõige suurem erinevus nõupidamise ja aruteluringi vahel on see, et viimase puhul kutsutakse kohtumisele ka kogukonna liikmed, kes ei pruugi osapooli tunda ega olla juhtumiga otseselt seotud (Van Ness ja Strong, 2015: 85). Osalejad moodustavad kohtumise ajaks ringi, milles arutelu liigub päripäeva suunas, andes kõikidele kordamööda võimaluse juhtunust rääkida, ilma et keegi neile vahele segaks (Raye ja Roberts, 2007: 215). Oluline on luua keskkond, milles kõik osapooled saavad oma arvamust ja kogemusi väljendada turvaliselt ja hinnangutevabalt (Johanson, 2020). Ringis räägitakse läbi kannatanu ja kogukonna vajadused ning milliseid kohustusi toimepanija on valmis kahju heastamiseks võtma (Van Ness ja Strong, 2015: 85). Aruteluringe saab kasutada ka väga erinevate kogukonna probleemide lahendamiseks või tugigrupidena toimepanija või kannatanu toetamiseks (Raye ja Roberts, 2007: 215).

Joonis 3. Aruteluring (Raye ja Roberts, 2007: 221)

Van Nessi ja Strongi (2015: 91) meelest toimivad kõik taastava õiguse meetodid vabatahtlikkuse põhimõttel ehk kedagi ei sunnita kohtumistel osalema. Autorite meelest ei tohiks vahendaja osapooli meelitada, vaid selgitustöö peaks olema võimalikult neutraalne ning aus. Siiski võib toimepanija taastavat õigust näha kui võimalust karistusest pääsemiseks, mistõttu peavad vahendajad olema selleks valmis ja omama vastavat ettevalmistust (Radzik, 2007: 203). Nii kannatanu kui ka toimepanija osalus peaks tulema tänu usule, et taastava õiguse meetoditest on neile kasu (Van Ness ja Strong, 2015: 91). Zernova ja Wrighti (2007: 97) arvates aga ei saa rääkida vabatahtlikkusest, kui toimepanijal on valida kaasaegse kriminaalõiguse ja taastava õiguse vahel, sest hirm karistuse ees võib otsust mõjutada. Autorite meelest on täielikult vabatahtlik osalus taastava õiguse protsessis pigem idealistlik eesmärk, sest ka lähedased või kogukond võivad toimepanijat survestada.

1.4 Uurimisprobleem, töö eesmärk ja uurimisküsimused

Oleme pärast taasiseseisvumist teinud julgeid reforme ja kiireid otsuseid, et sarnaneda Lääne ühiskonnale ning kohandada mujal toimivaid lahendusi enda kultuuriruumi. Jaanus Kangur (2016) ütles oma ettekandes, et meil valitseb karistamise dogma ehk kuriteole või konfliktile peab järgnema proportsionaalne karistus. Taastav õigus on aga üle maailma tasapisi hoogu saamas ning otsapidi jõudnud ka Eestisse.

Prokuratuur on riikliku süüdistajana kriminaaljustiitsüsteemi keskel. Ka seal on üha enam taastavat õigust kaasaegse kriminaalõiguse kõrval rakendama hakatud. On oluline uurida taastavat õigust prokuratuuri vaates, sest olemuselt erineb see hetkel ühiskonna ja ka ametkondade harjumuspärasest praktikast. Kogemusi ja tundeid uuenduslike lähenemiste kohta ei loe välja statistikast. Samuti ei anna täit pilti prokuratuuri aastaraamat. Sellist põhimõttelist suunamuutust tuleb uurida inimeste tasandil, nendelt, kes igapäevaselt ka taastavat õigust oma töös kasutavad. Taastav õigus on Eesti kriminaaljustiitsüsteemis võrdlemisi uus nähtus ning vastavat sissevaadet prokuratuuris töötavate ametnike endi kogemustesse seni tehtud ei ole.

Uurimistöö eesmärk on seega avada prokuratuuri ametnike kogemust ja üldist hoiakut seoses taastava õiguse rakendamisega oma igapäevatoos.

Püstitatud uurimisküsimused eesmärgi täitmiseks:

1. Mis on taastav õigus prokuratuuri jaoks?
2. Kuidas sobitub taastav õigus prokuratuuri igapäevatöösse?
3. Kuidas tajub prokuratuur taastava õiguse rakendamise mõju?

2 METOODIKA

Bakalaureusetöö läbiviimiseks kasutasin kvalitatiivset uurimismeetodit. Kvalitatiivne uurimismeetod aitab mõista uuritavate isiklikku kogemust ning avab kogetu tähendust konteksti arvestades (Flick, 2014). Selline meetod võimaldab uurida maailma keerulisust läbi mitme erineva vaatenurga, võimaldades seeläbi jõuda sügavamate järeldusteni (Rubin ja Rubin, 2012: 4)

2.1 Andmekogumismeetod

Andmeid kogusin, viies läbi individuaalsed poolstruktureeritud intervjuud. Intervjuu on varem kavandatud eesmärgipõhine vestlus (Laherand, 2010: 176). Rubin ja Rubin (2012: 29) ütlevad, et intervjuu võimaldab uurijal koguda rikkalikku ja detailset andmestikku, mis sisaldab lugusid ja narratiive, milles inimesed oma kogemusi väljendavad. Lisaks toob Flick (2014) välja, et intervjuust saadud andmete abil on võimalik analüüsida erialast teadmust ja kogemusi, mis võivad muidu jääda varju või avastamata. Poolstruktureeritud intervjuu laseb uurijal lisaks kesksetele teemat juhtivatele küsimustele esitada ka lisaküsimusi (Rubin ja Rubin, 2012: 31). Intervjuud tehes toetab uurijat intervjuukava, mille abil on võimalik hoida avatud vestlust uurimuse raamides (Lagerspetz, 2017). Intervjuukava koostas selliselt, et iga uurimisküsimus saaks vastuse. Iga uurimisküsimuse kohta sõnastasin kolm kuni kuus intervjuuküsimust (vt Lisa 1).

2.2 Uurimuses osalejad ja intervjuude käik

Uurimuses osales kokku viis ametnikku prokuratuurist, kellest kolm olid abiprokurörid ja kaks konsultandid. Valiku kriteeriumiks oli, et neil peab olema kokkupuude oma igapäevatöös taastava õiguse rakendamisega. Uuringus osales kaks ametnikku Põhja Ringkonnaprokuratuurist, üks ametnik Lääne Ringkonnaprokuratuurist, üks ametnik Lõuna Ringkonnaprokuratuurist ja üks ametnik Viru Ringkonnaprokuratuurist. Osalejate leidmiseks võtsin ühendust Põhja Ringkonnaprokuratuuri pressiesindajaga, kes organiseeris esimesed

intervjuud. Teiste osalejatega võtsin ise ühendust läbi e-posti. Infot selle kohta, kellega ühendust võtta, sain esimestelt intervjueeritavalt.

Intervjuud toimusid 2022. aasta jaanuaris ja veebruaris. Kõik intervjuud viisin läbi individuaalselt näost näkku. Vestlused toimusid ametnike tööruumides või asutuse koosolekuruumis. Intervjuude läbiviimiseks toetusin intervjuu kavale (vt Lisa 1). Intervjuu kava on jaotatud vastavalt uurimusküsimustele kolmeks. Vestluse dünaamikast lähtudes esitasin ka lisaküsimusi. Ühel intervjuul osales kuulajana ka pressiesindaja. Kõik intervjuud salvestati samaaegselt nii nutitelefoniga kui ka tahvelarvuti helisalvestit kasutades. Keskmiselt oli ühe intervjuu kestus 42 minutit.

Kõik intervjueeritavad said enne intervjuu algust tutvuda uuritava informeerimise ja teadliku nõusoleku vormiga (vt Lisa 3). Kõik osalejad on andnud ka allkirja, kinnitamaks oma nõusolekut uurimuses osaleda. Intervjueeritavate isikud on kokkuleppe alusel konfidentsiaalsed. See tähendab, et uurimistööst ega ka transkriptsioonidest või esitletavatest tsitaatidest ei ole võimalik välja lugeda intervjueeritava nime, ametit ega piirkonda, kus ta töötab.

2.3 Andmeanalüüs

Intervjuudelt saadud helisalvestistel olevad vestlused transkribeerisin käsitsi sõna-sõnalt. Transkribeerimine on intervjuu heliliste andmete muutmine kirjalikuks (Laherand, 2010: 279). Teksti parema arusaadavuse ning loetavuse nimel eemaldasin korduvaid asesõnu. Kui intervjueeritav kasutab palju parasiitsõnu, mis lausete sisu ega öeldu mõtet ei muuda, siis võib neist osa välja jätta (Laherand, 2010: 280). Saadud andmed analüüsisin, kasutades temaatilist sisuanalüüsi ning avatud kodeerimist.

Temaatilise sisuanalüüsi tegemisel lähtusin Braun ja Clarke (2006) kuueastmelisest protsessist: andmestikuga tutvumine, esialgsete koodide loomine, latentsete teemade leidmine, teemade ülevaatamine, teemade defineerimine ja nimetamine ning tulemuste esitlemine. Temaatiline sisuanalüüs võimaldab andmestikku kodeerida ning leida teemad tekstist, ilma et need oleks varasemalt määratletud (Ezzy, 2002: 88). Andmestikuga tutvumine sisaldas endas

transkribeerimist ja saadud teksti korduvat lugemist samal ajal märkmeid tehes. Esialgsed koodid sain tekstist avatud kodeerimise teel. Koodide esialgsed nimetused tekkisid *in vivo* meetodil ehk sõnadest või väljenditest, mida intervjueritavad ise kasutasid (Flick, 2014). Järgmiste etappide jooksul hakkasin saadud koode jaotama teemadesse ja alamteemadesse. Arvesse võtsin andmestikku kui tervikut ning selles olevaid korduvaid mõtteid. Saadud teemad ja alamteemad nimetasin vastavalt nendes olevate andmete järgi. Teemade ja alamteemade nimetamise etapis tuleb lähtuda andmestiku eripärast, ilma et üks teema liiga üldiseks muutuks (Braun ja Clarke, 2006: 22). Andmeanalüüsi käigus koostasid ka koodipuu (vt Lisa 2), mis võimaldab luua visuaalse ülevaate tekkinud teemadest, alamteemadest ja nende hierarhiast.

3 TULEMUSED

Temaatilise sisuanalüüsi tulemuste esitamisel kasutan intervjueeritavate eristamiseks koode A1, A2, A3, A4 ja A5. Koodid on määratud suvalises järjekorras ega tulene intervjuerimisjärjekorrast. Intervjueeritavate tsitaadid on välja toodud kursiivkirjas. Lõikude esitlemisel viitab märke [...] intervjueeritava mõttepausile. Sama intervjueeritava poolt jätkunud mõtet tähistab märke /.../. Kandilistes sulgudes on välja toodud selgitused konteksti paremaks mõistmiseks.

Tulemused on jaotatud kolmeks suuremaks teemaks. Esmalt avan prokuratuuri kohanemisprotsessi taastava õigusega. Teises peatükis keskendun võrdlusele kaasaegse kriminaalõigusega, protsessi iseärasustele ning osapooltele. Viimasena vaatan praktikat ja koostööd teiste ametnike ja ametkondadega.

3.1 Kohanemisprotsess

3.1.1 Sisseelamine

Taastava õiguse rakendamine prokuratuuris algas konarlikult. Ametnikel ja ka menetluses osalejatel läks aega, et uute menetlusliikide ja mõtteviisiga kohaneda. Eeskuju taastava õiguse osas leiti nii Põhjamaadest kui ka Euroopast. Paljuski tuli praktikat ise kujundada ning leida teistest ametkondadest mõttekaaslasid. Intervjuudes kõlas, et nagu iga teise muutusega, on taastava õiguse puhul vaja kohanemisaega. Peamisteks takistusteks ongi mõttemaailma muutus ja osapoolte veenmine. Samas tänaseks on juba taastav õigus prokuratuuris igapäevaselt kasutusel ning intervjuudest tuleb välja, et ametnikud on vastuvõtlikud lootustandvatele muudatustele.

A4: „Algus oli tõesti keeruline, sest me olime praktiliselt üksi selle sees, kes [ametkondadest] olid valmis. Me hakkasime kujundama seda praktikat, otsima siis kedagi, kes tunneks kedagi, sellisel põhimõttel oli üles ehitatud.“

Intervjueeritavad toovad välja, et taastava õiguse puhul on ametnikel tarvis kohandada enda hoiakuid ja väärtusi. Seda just seetõttu, et kui ametnikul enesel usk taastavasse õigusesse

puudub, siis ei ole võimalik ka juhtumitesse kaasatud osalisi selle kasus veenda. Hästi oluline on mõista, mis on taastava õiguse põhimõtte üldisemalt. Ametnikul peab olema mõttelaad, et taastava õigusega on võimalik mingi muutus või lahendus leida. Selline sügavam mõistmine toetab intervjueritavate sõnul nii ametniku enda tööd kui ka osapoolte vastuvõtlikkust.

A5: „Aga kui ei ole valmis ise ka seda [taastavat õigust] ka nüüd vastu võtma või seda mõttemaailma aktsepteerima [...] siis ta ei suuda seda kellelegi selgeks teha ega suuda seda kuskil rakendada. Et see on see murekoht.“

Tajutav suund taastava õiguse suunas tekkis siis kui kaotati alaealiste komisjonid. Komisjonide kaotusega seoses on prokuratuuri otsustuskiirus aeglustunud. Enne saadeti kõik alaealistega seotud juhtumid otse alaealiste komisjoni, kus tegeleti osapooltega edasi. Praeguse süsteemi kohaselt peab kogu töö tegema prokuratuur. Sellega kaasneb aga sisulisem töö toimepanijaga. Välja toodi ka, et neil on suurem võimalus juhtumitesse süveneda ning osapooltega suhelda. Põhjalikum töö tagab aga sageli selle, et tagasilangemist on vähem – tehakse üks kord ja korralikult. Intervjueritavate hulgas oli ka ametnik kelle meelest kolleegid naudivad seda põhjalikkust ja võimalust süveneda ühte toimikusse. Selline korraldus aitab paremini mõista inimest tervikuna ning toob prokuratuuri osapooltele lähemale.

A5: „Me süveneme palju rohkem, võtame palju rohkem aega, et üritame leida neid erinevaid meetmeid, mis sinna [juhtumisse] sobida võiks. Räägime kõigi osapooltega, et minu meelest, see, jah võtame rohkem aega, kulub rohkem aega. Aga selle nimel, et ma tegelen üks kord ja ongi kõik.“

Intervjueritavatest enamus olid esialgu taastava õiguse osas skeptilised. Kaheldi, kas see võiks toimida ka raskemate juhtumite puhul, eriti tõsteti esile esialgset skeptilisust noorte õigusrikkujate korral. Intervjueritavate hulgas oli väga pika tööstaažiga ametnikke, kellele uus menetluspraktika tekitas esialgu pigem kahtlust ja küsimusi. Meelemuutus tuli aga pärast konfliktivahenduse reaalselt rakendamist. Taastavat õigust eelistatakse nüüd just nooremate rikkujate puhul, sest pikaajaline vanglakaristus või karistamine võib nende puhul pigem kahju tekitada. Lisaks kasutatakse taastavat õigust prokuratuuris üha enam ka keerulisemate juhtumite puhul.

A5: „Ma proovisin ühe peksujuhtumi puhul temaga seda konfliktivahendust – no heaküll, testime siis ära, niikuinii ei toimi. Ja kuidas veel toimis. Tüdrukute seltskond, esimest korda keegi pööras neile tähelepanu, küsis nende käest nende arvamust, nende mõtteid, tundeid ja emotsioone.“

Samas leidis intervjueeritava hulgas ka ametnik, kes ka pärast taastava õigusega iga päev tööd tehes jäi veel siiski kahtlevaks. Isegi kui juhtumi lahend on prokuratuuri vaates edukas, puudub ametnikel ülevaade osapoolte edasisest saatusest. Seega jääb ebaselgeks meetodi tegelik tulemuslikkus.

A3: „Kuidagi selline küsimus jääb õhku rikkuma, et mis edasi? Kuhu need lood lähevad? Mis neist inimestest saab?“

3.1.2 Parima praktika kujunemine

Skeptilisust taastava õiguse osas aitavad vähendada koolitused, mis aitavad ametnikel enesekindlust suurendada ning praktikat kujundada. Kui alguses rakendati taastavat õigust peamiselt ametnike enda arvamuse ja kõhutunde alusel, siis tänaseks on olukord tänu koolitustele ning infovahetusele muutunud teaduspõhiseks. Peamisteks koolituste eestvedajateks on Justiitsministeerium ja Sotsiaalkindlustusamet. Juurde võetakse ka vabatahtlikult koolitusi, mille kohta tuntakse, et neid võib vaja minna. Näiteks tõi üks intervjueeritav välja, et tundis vajadust psühhiaatriliste ning meditsiiniliste teadmiste järele. Need teadmised võimaldavad luua terviklikumat pilti osapoolte olukorrast ning otsustada, millist mõjutusvahendit juhtumis rakendada peaks.

A4: „Noh õnneks meil on olemas selline enda vastutus, et võtame ise koolitusi, isegi kui on tasulised, siis ma tean, et neid on vaja, et silmaringi laiendada ja praktika laiendamiseks. /.../ Noh varem pervasiivsed arenguhäired – me ei teadnud, mis see tähendab ja nüüd me ikkagi teame juba, mis see tähendab.“

Koolitused toimuvad enamasti koos teiste ametkondadega, kes samuti tegelevad alaealistega. Ühtlasi loovad ühiskoolitused parema pildi prokuratuurist ka teistele ametkondadele. Üks intervjueeritav tõi välja, et prokuratuuri roll ei ole enam ainult seadust lugeda ja ühiskoolitused on võimalus seda teadlikkust teistes ametkondades tõsta. Koolitustel osalevad näiteks politsei, kriminaalhooldus, lastekaitse, advokaadid ja kohalikud omavalitsused. See annab võimaluse üldise professionaalse võrgustiku loomiseks.

A2: „Ja see konkreetne õpe ongi mõeldud taastava õiguse meetodite rakendamiseks. Ja seal on selles mõttes põnev, et me teeme seda üle Eesti alaealiste [valdkonna]

prokuröridega pluss kohalik omavalitsus pluss politsei, et meil on selline kontaktide loomine.“

Igas piirkonnas on välja kujunenud ametnikud, kes teavad taastavast õigusest rohkem ning nende poole pööratakse kas nõu, koolituste või muu teabe saamiseks. Koostöö ja teadmiste jagamine toimub ka piirkonnaüleselt. Intervjuudest tuli välja, et prokuratuuri ametnikud suhtlevad pidevalt üksteisega parima praktika loomiseks.

A3: „Jah, esiteks on see, et me omavahel lihtsalt suhtleme päris palju. Kasvõi see, et mina ja teiste piirkondade ametnikud jagame oma mõtteid. Samuti on meil meililistid alaealiste prokurörid, LSV [lähisuhtevägivallaga tegelevad] prokurörid.“

Välja toodi ka spetsiifilisemat piirkondade vahelist koostööd. Näiteks ühes piirkonnas on kujunenud välja tava, kus ametnikud toetuvad uute juhtumite korral üksteise teadmistele. Tekib nii-öelda oma spetsiifikale keskendunud ümarlaud, mille raames käib infovahetus ning üksteise nõustamine.

A1: „Me saame seda praktikat vahetada ja seda infot lauale tuua, et selline asi on, et me kõik hakkaksime ühtemoodi tegema. Ongi sellised spetsialiseerunud valdkonna ümarlauad – alaealised ja lähisuhe.“

Intervjuudest tuleb aga ka välja, et kaugemale see info ja teadmus ümarlaudadest või oma valdkonnast ei jõua. Toimuvad küll suuremad ümarlauad, mis on üle-eestilised taastava õiguse suuniseaga kohtumised, kuid jällegi jäävad nendest välja teiste valdkondade ametnikud, kes ei ole seotud alaealiste ja lähisuhtevägivallaga nendest välja. Enamasti on taastava õiguse teemalised koolitused vabatahtlikud, olles aga jällegi pigem suunatud spetsiifilistele, teemaga rohkem seotud ametnikele. See tekitab olukorra, kus teiste valdkondade ametnikud ei tea otseselt taastavast õigusest midagi ega otsi võimalusi selle kasutamiseks, isegi kui see oleks mingi juhtumi korral õigustatud.

A2: „Need koolitused on muidugi olnud vabatahtlikud või siis nad on niimoodi suunanud nendele prokuröridele, kes on alaealistele spetsialiseerinud. Praegu meil on esimest korda selline tsükliline õpe [...] alaealistele spetsialiseerinud prokuröridele.“

Osa intervjuueeritavaid on proovinud taastava õiguse meetmeid majasiseselt oma valdkonnast väljapoole levitada. Siiski on tunda, et mõtteviis ei haaku, sest teiste valdkondade prokurörid ei ole teemaga tuttavad ning neil puudub sellealaste koolituste taust ja kogemus. Toodi ka välja,

et isegi kui majasiseselt on võimalik kellegi meelt muuta ja mingi juhtumi puhul taastavat õigust proovida, siis pole see süsteemne. Kõiki kannatanuid prokuratuur taastava õiguse raames ei vaata. Pigem keskendutakse alaealistele ning lähisuhtevägivallale, sest nende valdkondade prokurörid on vastava koolituse ning suunise saanud.

A5: „Ja ma oma majas räägin teistele, et siin võiks ju proovida taastava õiguse meetmeid. Aga siis tekibki küsimus, et kuidas, kas ja kellega ma peaksin suhtlema. Et see natukene, kui ma laia pilti vaatan, siis see on konarlik veel.“

Eriti oluliseks meelte muutjaks peetakse konfliktivahenduse isiklikku läbimängimist. Intervjueeritavate sõnul võib taastav õigus ilma isikliku kogemusega jääda kaugeks meetodiks, millest päris täpselt aru ei saada. Intervjueeritavate sõnul võimaldab rollimäng paremini mõista, kuidas taastava õiguse protsess töötab; tunda neid emotsioone ja ületada sisemisi raskusi, mis meetodiga kaasnevad. Isiklik kogemus võimaldab ametnikel osapooltele paremini selgitada, millega on tegu ja kuidas see neid aidata saaks. Sageli jääbki meetodi rakendamine sellele taha seisma, et osapooled ei mõista päris täpselt, milleks seda vaja on või kuidas toimida. Läbimängimine on seega väga oluline ametnikele endile, et teistmoodi mõttemaailma mõista ning olemasolevasse teadmistepagasisse sobitada. Prokuröridele tuleb aga protsess kohati raskelt kätte, uusi asju tehes tuginetakse esialgu ikka varasematele teadmistele. Selles osas ongi see mõttemaailma muutus oluline, et ametnikud saaksid aru, mida antud protsess endast kujutab ning kuidas see erineb traditsioonilisematest lahendustest.

A1: „Ja et siis sa nagu näed seda, kuidas see töötab, ja suudad siis nendele osapooltele seda kuidagi selgeks teha [...] muidu on niimoodi, et seal on üks selline konfliktivahendus teate, et saadan teid järgmine mingi, et [...] sa pead midagi ette võtma, kuhugi minema, kellelegi rääkima mingitest oma isiklikest asjadest – see ei müü nagu üldse.“

Ometi leidis ka vastuargumente. Üks intervjueeritav ei arvanud, et prokuratuur peaks taastava õiguse meetodeid ise läbi tegema või kogema. Piisab ainult sellest, et on teadmine sellisest mõjutusvahendist ning arusaamine, millistes olukordades seda rakendada saab. Sisuline spetsiifika peaks jääma konfliktivahendajatele endile.

A2: „...meie roll on teada, mis asi see on ja kas seda teenust ühe või teise juhtumi korral saab kasutada. Ja ikkagi see, kes seda konfliktilahendust läbi viib, siis temale on see spetsiifika ja metoodilise spetsiifika teadmised vajalikud.“

3.2 Taastava õiguse iseärasused

3.2.1 Võrdlus kaasaegse kriminaalõigusega

Prokuratuuris töötavate ametnike arvates on taastav õigus võrreldes kaasaegse kriminaalõigusega rohkem suunatud kannatanule ning tema õiglustundele. Põhirõhk ei ole enam toimepanija karistusel ja süül, vaid arvestatakse ka kannatanu ja tema soovidega. Välja toodi, et taastava õiguse puhul on lahenduse leidmine paindlikum ega lähtu ainult seadusest. Taastava õiguse rakendamine võib ametnike meelest pakkuda ka toimepanijale võimalust oma teo tagajärgede paremaks mõtestamiseks. Kaasaegne kriminaalõigus võib mõjuda toimepanijale seevastu pigem hirmutavalt ega pruugi arvestada kannatanu soovidega.

A2: „Ja kui ma niimoodi hakkam mõtlema ja kaaluma, siis see on ainuke koht [taastav õigus], kus kannatanu arvamusega arvestatakse [...], teised menetlused on niimoodi, et seadus näeb nii ette ja kõik.“

Taastavat õigust rakendades on võimalik osapooltel minna eluga edasi ja leida rahu, mida seadustest tulenev karistus või rahatrahv ei paku. Ametnike meelest ei pruugi karistus rahuldada osapoolte emotsionaalseid vajadusi ega vähendada riivet nende õiglustundele. Oluliseks erisuseks on ka see, et taastav õigus võimaldab lahendada probleeme kohtuvaliselt.

A1: „Me teame, et see karistus võib-olla nii hästi ei mõju nagu tahaks. Võib-olla mõjub sellise hirmutava vahendina. Aga kannatanute poole pealt neil on see õiglustunde riive, ütleme emotsioonid, tunded – see eks.“

Hetkel valitseb meil Eesti ühiskonnas pigem mõtteviis, et kuriteole peaks järgnema karistus. Ometi teavad ametnikud, et vangistus ei pruugi osapooltele tuua soovitud muutust ning paljud hirmud või küsimused jäävad endiselt painama. Samuti tuleb ametnike praktikast välja, et inimesed ei oska veel oma tunnetest ja kogemustest isegi täiskasvanuna rääkida. Seega võivad ka tavalised ja igapäevased konfliktid jääda lahendamata või halvimal juhul eskaleeruda. Seega peaks ametnike sõnul taastav õigus ja kaasaegne kriminaalõigus eksisteerima koos – üks ei välista teist. Kaasaegse kriminaalõiguse roll on oluline riigi ja ühiskonna jaoks, et oleks mingi reeglistik millest lähtuda ja millele toetuda. Taastav õigus on aga rohkem suunatud inimestele ning nende individuaalsetele vajadustele. Intervjuueeritavate sõnul täiustavad kaasaegne kriminaalõigus ja taastav õigus üksteist ning viimasel on suur roll juhtumite terviklikumas lahenduses.

A3: „See tavaline õigus on selleks, et hoida meie riiki koos, et meil need mingid reeglid, see on nagu üsna raamitletud selline eks. Aga taastav õigus on see, mis tegeleb rohkem nende inimestega. /.../ On küll neid kannatanuid, kes tahavad lihtsalt, et keegi vangi pandaks ja see on okei ka [...], see on nii kaua meil ühiskonnas olnud ka, et kuriteo eest tuleb vangi panna. /.../ Aga hästi palju on neid, keda tegelikult see ei rahulda.“

Intervjuudest selgus ka, et on juhtumeid, kus ei saa rakendada ainult taastavat õigust, sest vahel lihtsalt peab järgnema kuriteole ka karistus nii ühiskonna kui ka osapoolte endi jaoks. Ametnike sõnul mängib suurt rolli kuriteo raskusaste. Raskemate kuritegude puhul ei pruugi olla võimalik vältida traditsionaalset karistust. Näiteks on prokuratuuri käed seotud esimese astme kuritegude puhul, kui menetlus läheb kohtusse. Kohtul on küll valmidus ja teadmised, et taastavat õigust oma otsuse raames rakendada, kuid see praktika ei ole kohtunike seas levinud. See aga ei tähenda, et nii menetluse vältel kui ka pärast kohtuotsuse langetamist ei saaks taastava õiguse põhimõtteid kasutada, lihtsalt prokuratuuri poolt on otsustamisvõimalus väiksem. Igal juhul on oluline vältida kannatanu taasohvristamist.

A5: „On juhtumeid, kus ei saa ignoreerida [...] ...see pole õige sõna. Kus me ei saa välistada, et mingisugune traditsionaalne karistus järgneks. Et on juhtumeid, kus see nii peabki olema. Aga selle kõrval võivad täitsa olla taastava õiguse meetodid – üks ei välista teist.“

Ametnike sõnul on vajalik, et taastav õigus kui vahend ja mõtteviis jõuaks ühiskonda varakult. Ideaalis peaks taastavat õigust rakendama juba enne kui juhtum üldse prokuratuuri jõuab. Inimesed võiks olla võimelised omavahelisi konflikte juba eos ise ära lahendama, ilma et riik oleks kohustatud sekkuma. Varakult konfliktivahenduse printsiipe kasutades saab ära hoida erinevate arusaamatuste eskaleerumist selliselt, et ametkonnad juhtunusse sekkuma peaksid. Intervjuudest tuli aga välja, et meie ühiskond ei ole veel selle tasemeni jõudnud. Ideaalis võiks taastavat õigust rakendada juba väiksemate eksituste puhul. Olukord ei pea muutuma ametnike meelest kriminaalseks, et omavahelisi tülisid taastava õiguse põhimõtetel lahendada.

A1: „Noh, ma olen hästi seda poolt, et sellega tuleks nagu vaeva näha, et see jõuaks meie süsteemi. Ja noh kohe ikka nii sügavale, et me maast madalast nagu oskaks seda vahendit nagu kasutada. Et siis nagu pooled sellised halvemad juhtumid jääksid nagu ära. Nagu Norras onju, et on emapiimaga sisse antud.“

Eriti oluline on kasutada taastavat õigust noorte suhtes, sest protsess võib anda nende tunnetele ja kogemusele hääle. Noored ei pruugi veel osata oma emotsioone väljendada ja taastav õigus looks olukorra, milles on seda turvaline harjutada. Ametnike hinnangul on töö noortega vajalik,

sest noored on tulevik ning ühtlasi viivad nad ka selle kogemuse ka koju kaasa. See muudab ka samm-sammult ka ühiskonna vastuvõtlikkust ning loob keskkonna, kus taastav õigus meetodina ei ole enam nii võõras. Täiskasvanute jaoks kipuvad traditsioonilisemad lähenemised õigustmõistmisele olema harjumuspärasemad. Seetõttu võib nende jaoks olla keeruline muutustele ja uutele lähenemistele vastuvõtlik olla.

A5: „See on võetud nagu suunaks, et seda nagu süüakse paremini ära, kui me kasutame seda noorte peal, et see saaks levida nagu mujale.“

Taastav õigus on intervjueeritavate sõnul vähendanud tagasilangemise osakaalu toimepanijate seas. Võimalus teha tööd põhjalikumalt ja leida karistamise asemele alternatiivseid mõjutusvahendeid on olnud tulemuslik. Ametnikud tõid välja, et alaealiste kinnipeetavate hulk vanglates on samuti oluliselt vähenenud. Tulemlikkus sõltub suuresti aga ametniku enda tööst. Oluline on pädev selgitustöö ja võimalikult varajane taastava õiguse rakendamine juhtumites.

A5: „Et tagasikukkumise protsent, et kui me teistmoodi nendesse suhtume. Kasutame selliseid erinevaid meetmeid, mõtteid ja kastist välja viise, siis tagasikukkumisi on kõvasti vähem. /.../ Kui me räägime ulatuslikumalt, siis 2014, ma võin eksida, siis oli alaealisi kuskil 30 vanglas ja nüüd on 2-3. /.../ Ma ei mäleta, millal ma viimati käisin noort vahistamas. Viimati ma vangi küsisin, ma arvan 2018 [aastal] viimase noore, kes oli juba 18 saamas tegelikult.“

Üldiselt on prokuratuuri ametnike sõnul taastav õigus nii universaalne instrument, et sobib sisuliselt igasse konfliktis või olukorda. Ka sellistesse, mis ei puuduta prokuratuuri või kriminaaljustiitsüsteemi üldisemalt. Nende sõnul on tegemist piisavalt paindliku meetodiga, et lahendada probleeme näiteks kodus, tööl, koolis või kogukonnas. Ainukeseks tingimuseks on vaid osapoolte valmidus.

3.2.2 Rakendamise iseärasused

Intervjueeritavate hinnangul on taastava õiguse rakendamisel mõningad nüansid, mis võivad teatud juhtumite korral rolli mängida. Kergemate juhtumite puhul on mõistlik võimalikult kiiresti taastavat õigust rakendada, et mõlemad osapooled saaksid eluga edasi liikuda. Aga kõik oleneb siiski kannatanu valmidusest ja nõusolekust. Inimene ei pruugi olla kohe valmis toimepanijaga kohtuma. Võib minna mitu kuud või aastaid, enne kui selline valmidus tekib.

Aeg otseselt ei mõjuta seda, kas taastavat õigust rakendada võiks, sest prokuratuur on nõus ka hilisema valmiduse tekkel kannatanu vajadustega tegelema. Eriti aktuaalne on see näiteks seksuaalkuritegude puhul.

A3: „Mul oli ka üks kannatanu vägistamise asjas, kes ütles, et ta kunagi tahaks otsa vaadata sellele mehele, kes selle teo toime pani, aga ta veel ei ole valmis. Ma ütlesin, et ta võtaks ühendust, kui ta valmis on. Need variandid on Eestis täitsa olemas ja seda on võimalik korraldada.“

Samas tõi üks ametnik välja, et vahel võib liiga kaua oodates kannatanu juba edasi liikuda ega otsi enam lahendust. Kaob tahe kogetuga tegeleda või eelistatakse juhtum seljataha jätta.

A1: „Tegelikult selle paari kuuga juba jõuab inimesel see konflikt nii ära settida, et tal pole enam seda valmisolekut minna kuskile taastavasse sekkumisse.“

Sisuliselt muutub seksuaalkuritegudes taastava õiguse rakendamine keerulisemaks ning nõuab ametnike hinnangul suurt vastutust ning tööd, vältimaks taasohvristamist. Seksuaalkuritegude puhul peab palju rohkem kaaluma osapoolte omavahelisi suhteid ning mõtlema, kas taastava õigusega on võimalik tuua mingit selgust osapoolte ellu. Siiski usuvad ametnikud, et taastavat õigust saab rakendada ka raskemate juhtumite puhul. Intervjuudest selgus, et eriti oluline on just kannatanu kogemus ning tema vajadused. Ametnike sõnul tuleb välistada võimalus, et toimepanija saaks kuidagi võimu või kontrolli kannatanu üle.

A2: „Siin jah on selles mõttes nende vägistamise küsimuse pealt näiteks, et see on selline keeruline moment. Siin peaks alati kaaluma seda, kas võõrad või tuttavad või milline see suhe pärast on või kuidas see nüüd [...] ütleme [...] kas sellest võiks pigem abi olla ka kannatanu puhul või siis on niimoodi, et võib kannatanule jääda mulje, et kahtlustatav veel sai õigust juurde ja teeb, mis tahab [...] see on selline, ma arvan ka, et menetleja jaoks selline vastutusmoment ikkagi.“

Kui rääkida üldisemalt, siis on juhtumeid, kus taastava õiguse protsess on pooleli jäänud või läbi kukkunud. Üks intervjuueeritav rääkis loost, milles konfliktivahendusse suunatud osapooled ei leidnud protsessi käigus ühist keelt. Ametniku sõnul võivad osapooled prokuratuuris spetsialistiga suheldes arvata üht, kuid ühiskohtumistel ei pruugi enam sarnased tunded valitseda. Siinkohal on oluline mõista, et nii kannatanu kui ka toimepanija võivad olukorda ära kasutada või üle hinnata oma valmidust emotsionaalselt üksteisele silma vaadata. Intervjuueeritavad selgitavad siiski, et sellistes olukordades tuleb lihtsalt leida alternatiivne lähenemine, mudel või mõjutusvahend.

A4: „...me soovisime konfliktivahendust rakendada – kõik andsid nõusoleku. Aga mingi hetk [...] prokuratuuri seinad mõjuvad kuidagi teisiti, et siin antakse kergemini nõusolek [...] aga siis, kui nad jõudsid ja tuli kaks erapooletut konfliktivahendajat [...], siis kannatanu muutus väga agressiivseks nii konfliktivahendajate suhtes kui ka noorte suhtes. [...] See kulmineerus sellega, et konfliktivahendajad olid sunnitud lõpetama ja andsid meile tagasiside, et polnud võimalik rakendada.“

Kannatanud võivad ka üksikkohtumiste ajal spetsialistidega jõuda järeldusele, et nad siiski ei ole valmis ja jätavad asja katki. Prokuratuuri ametnike sõnul annab see aga pooliku tulemuse. Nad toovad välja, et näost näkku suhtlus osapoolte vahel on peamine, mis aitab eluga edasi minna. Üksikkohtumistel osalemisel on siiski ka oma kasutegur, sest kannatanud saavad end avada ja koos kolmanda osapoollega juhtunut paremini mõtestada.

A5: „Ja veel need, et kui näiteks ühiskohtumisteni ei jõuta. Kuigi need eelkohtumised annavad ka päris palju inimestele. Aga [kui] ühel, teisel või kolmandal põhjusel ühiskohtumisteni ei jõuta, siis on minu jaoks ikkagi natukene poolik asi.“

3.2.3 Osapoolte üldised iseärasused

Taastava õiguse rakendamisel on oluline osapoolte koostöö ja nõusolek. Intervjuudest selgus, et inimesed on esialgu pigem vastumeelsed ja kartlikud. Intervjueeritavate sõnul on probleemiks vähene teadlikkus taastavast õigusest ja saadavast kasust. Seetõttu on prokuratuuris suur rõhk osapoolte veenmisel ning selgitustööl. Kui osapooled aga juba nõusse saab, siis ei ole taastava õiguse rakendamisel sisuliselt mingeid takistusi. Samas tuuakse välja, et prokuratuur võib mõjuda inimestele veenvamalt kui teised ametkonnad. Osapooled on rohkem huvitatud olukorra lahendamisest ning koostöö tegemisest prokuratuuris, kui nad seda on näiteks lastekaitseosakonnas. Peamine mõjutegur on kriminaalmenetluse algatamine, mis võib intervjueeritavate sõnul muuta osapooli taastava õiguse suhtes vastuvõtlikumaks.

A1: „...et siin ongi [...] see mahamüümise küsimus, et kindlasti nad on sellised [...] no enamasti ollakse vastumeelsed. Sellepärast ilmselt, et nad ei tea sellest lihtsalt või mis nad võiksid sellest nagu saada...“

On ka palju olukordi, kus osapooled lihtsalt keelduvad ega ole huvitatud taastava õiguse protsessist. Üks intervjueeritav selgitas ka, et politsei võib taastava õiguse rakendamisele vastu töötada, andes soovitusi, mis ei pruugi soodustada osapoolte veenmist protsessis osalema.

Taastava õiguse rakendamiseks on eelkõige aga vaja, et kannatanu oleks protsessist huvitatud ning mõistaks, mis on selle eesmärk ja kasutegur.

A3: „Paljudel ei ole seda valmisolekut üldse. Mõni kannatanu ütleb, et ma ei tea, [...] kui ta oleks tahtnud vabandada, siis ta oleks seda juba viimase 3 kuu jooksul teinud. Siis ma olen alati selgitanud, et tihtilugu inimesed ei julge ja ka politseist võib saada seda nooti, et hoi a eemale sellest teisest inimesest, et teil on siin tüli lahvatanud.“

Taastavat õigust saab prokuratuuri ametnike hinnangul tegelikult rakendada kõiksugu inimeste puhul ja väga erinevate kaasuste raames. Kuriteo raskusaste ei tohiks olla ametnike hinnangul takistuseks. Intervjuudest tuli välja, et peamiseks komistuskiviks on pigem osapoolte valmidus. Seda, kas mingi juhtumi puhul saab taastavat õigust rakendada või mitte, ei saa ametnike meelest enne juhtumi sisu ja osapooltega tutvumist öelda. Ametnikud lähenevad igale juhtumile eraldi ning tuginevad oma otsuse langetamises konkreetsele kaasusele. Taastavat õigust on raskem rakendada, kui ei ole kindlat kannatanut või isikut, kes oleks teine osapool. Samas on siin küsimus pigem ühiskonna vastuvõtlikkuses, mitte selles, kas taastavat õigust saaks rakendada. Näiteks kauplustes toimunud varguste puhul ei ole kaupmehed huvitatud taastava õiguse protsessis osalema, kuigi nad võiksid selles olla.

A5: „Ei ole edukas varguste puhul, mis on toime pandud kauplustest. Siis on see, et see [taastava õiguse] teostamine on hästi raske. /.../ ...minu meelest võiks olla, et nad lähevad kuskile konkreetseesse poodi, et miks ei võiks olla see kaupluse juhataja [kannatanu rollis] näiteks?“

Enamasti leiabki taastav õigus prokuratuuris rakendust laste ja noortega seotud juhtumite korral. Ometi on selle vanusegrupiga tööd tehes ka omad iseärasused, millega tuleb arvestada. Takistavaks võib olla lapsevanema nõusoleku või koostöö puudumine. Isegi kui noored ise on nõus protsessis osalema ning lahendust otsima, siis lapsevanem ei pruugi sarnaselt meelestatud olla. Suurema kaaluga on lapsevanema sõna siis, kui tegemist on kannatanuga. Ka siin mängib rolli spetsialisti oskus selgitada ning osapooli nõustada. Lapsevanemad ootavad üldiselt rohkem kaasaegse kriminaalõigusega kaasnevaid mõjutusvahendeid või selgemat karistust. Prokuratuur tegutseb aga alati alaealise ja kannatanu vajadustest lähtuvalt, isegi kui lahendus läheb vastuollu lapsevanema nõudmistega.

A1: „Kui ma korra mõtlen selle kannatanu peale, siis ilmselt on vanemal rohkem sõnaõigust, kuidas osaleda. Aga kui nad lähevad nagu vastuollu ja vanem kahjustab lapse huve, siis tegelikult jääb kõlama ikka lapse sõna.“

Selgus ka, et lapsed ja noored võivad võrreldes täiskasvanutega olla kinnisemad, vajades seega eneseavamiseks vanema tuge. Samuti ei pruugi neil olla varasemat kogemust oma tunnetest rääkimisega. Selline olukord teeb taastava õiguse põhimõtete rakendamise ametnike hinnangul keeruliseks. Toodi ka välja, et lastele võib taastavast õigusest kasu olla, isegi kui terve protsessiga lõpuni ei minda või ühiskohtumisteni ei jõuta. Ainuüksi osalemise kogemus annab lapsele võimaluse õppida ja harjutada teda oma tunnetest rääkima.

A3: „Aga ma arvan, et neist üksi kohtumistest oli ka palju kasu. Eriti kuna vähemalt ühel pool oli hästi kinnine laps. Siis ta vähemalt sai proovida rääkida ja harjutada, mis tunne on neist asjadest kõneleda...“

Laste ja noorte iseärasususi tuleb lihtsalt arvesse võtta. Näiteks tõi üks intervjuueritav välja, et laste puhul on vaja nende tasandile minna. Ta ei arva, et lapsed ei oleks võimelised taastava õiguse protsessi mõistma ja seeläbi selles ka osalema. Oluline on teha see kõigi osapoolte jaoks arusaadavaks ning vastuvõetavaks.

A1: „Aga lastega saab kindlasti nagu teha [taastavat õigust], [...] et lastega ei ole kindlasti välistatud, et nad on lapsed, kas nad ei mõista. [...] Seal saab sinna nii-öelda tasandile minna. Selges, [...] lastele mõistetavas lihtsamal vormis.“

Intervjuudest tuli välja, et võrreldes alaealistega on täiskasvanute probleemkohaks uute praktikate vastuvõtmatus. Sageli on juba välja kujunenud kaasaegse kriminaalõiguse harjumus ning taastav õigus ei tundu selle kõrval asjalik alternatiiv. Intervjuudest selgus, et vahel võib ka pärast taastava õiguse protsessi läbimist jääda kannatanule mulje, nagu pääseks kuriteo toimepanija ilma karistusest. Ametnike sõnul on inimeste teadlikkust taastava õiguse osas vaja veel tõsta, et osapooled oleks vastuvõtlikumad ning mõistaksid, mis on protsessi eesmärk. Peamine on, et ametnikud arvestaksid inimeste iseärasustega ning omaksid head ettevalmistust. Intervjuudest jäi kõlama, et kui taastava õiguse protsess kahju ei tee, siis leiab ta ka rakenduse.

A1: „Lihtsalt sa pead olema hea ettevalmistusega ja arvestama mingisuguste erisustega [vanus, sugu, rahvus]. Ma arvan, et kui kahju ei tee, siis leiab [taastav õigus] rakendust igas olukorras.“

Eakate puhul ei näe ametnikud samuti otsest takistust. Ühe ametniku meelest võib eakas inimene taastavale õigusele isegi vastuvõtlikum olla, sest on elanud ajal, mil kogukonna roll oli suurem. Eakate omavahelist vägivalda on palju ning seal oleks samuti kasu taastava õiguse rakendamisest, vältimaks konfliktide eskaleerumist. Eakate puhul saab rääkida ka vanusele

iseloomulikest tervisehäiretest. Mõnel juhul võib protsessis osalemine tervise tõttu muutuda keeruliseks. Kui lahenduskäik sellises olukorras venib, siis ei pruugi jätkamine osapoolte huvides enam jätkusuutlik olla. Oluline on ametnike sõnul aga vanusest tulenevaid eripärasid mõista ning nendega toime tulla.

A4: "...kui me räägime eakatest [...] siis teatud looduslikud ja füüsilised protsessid, mida enam tagasi pöörata ei saa; võib-olla ta see kuu on veel iseseisvalt toimiv, aga järgmine kuu on juba alzheimeri või dementsuse tunnused [...] siis on tõesti väga keeruline."

Intervjuueeritavate sõnul ei ole seega vanus eristav ega takistav tegur taastava õiguse rakendamisel, vaid peamine otsustaja on vaimne võimekus ja tervis. Taastava õiguse protsessis osalemine nõuab osapooltelt teatud vaimset valmidust. Oluline on, et toimepanija oleks võimeline mõistma oma tegude tagajärgi ja protsessi, millesse ta kaasatud on. Olukorras, kus osapooltel on keeruline oma eripära või tervise tõttu aru saada oma tegudest või kogetust, on ka taastava õiguse rakendamine ametnike sõnul keeruline. Samas tuli intervjuudest välja, et juhul kui inimese ümber on piisav tugivõrgustik, on võimalik taastava õiguse rakendamine ka selliste keerukamate juhtumite korral.

A4: „[Psüühikahäiretega inimesel] on keeruline mõista, mis ta on toime pannud, et ta tunnistab, aga noh ütleme nii see kahju, mis ta on tekitanud – tal on raske aru saada oma eripära tõttu. /.../ Loomulikult psüühikahäiretega inimestel on väga keeruline mõista seda. Aga jällegi, kui on tugev võrgustik olemas, siis saab toimida.“

Iseärasusena töid ametnikud välja ka vene keelt kõneleva kogukonna. Ühe ametniku arvates on vene kogukond Eestis marginaliseeritud. Nad elavad oma info- ja kultuuriruumis, mistõttu võib neil olla ka raskem kohaneda uute normide või väärtustega. Sellest tulenevalt võib vene kogukond eelistada taastavale õigusele kaasaegset kriminaalõigust. Intervjuust tuli välja kontrastne vaade koolidele ja infolevikule. Vene noored ei ole taastavast õigusest teadlikud, sest koolid ei toeta info levikut. Ka erinevad ametiasutused ei jõua vene noorteni. Samas eesti koolides teavitustööd tehakse ning noored on seetõttu ka praktikast teadlikumad.

A4: „Siis eestlaste puhul on see info rohkem levinud [...] ehk siis koolides, huvihariduses, ja eestikeelne informatsioon on palju põhjalikum. /.../ Ja noh vene koolid pole ka nii võib-olla valmis veel nii [...] jätkuvalt omapoolselt panustama taastavasse õigusesse.“

3.2.4 Kannatanu

Keskset rolli mängib taastava õiguse protsessis kannatanu ja tema valmidus. Prokuratuuri jaoks on väga oluline, et menetluse käigus ei tekiks taasohvristumist. Intervjueeritavate sõnul üritatakse kannatanu suhtes olla võimalikult vastutulelikud ning toetada lahenduste leidmist. Samas ei ole taastava õiguse raames võimalik igale probleemile lahendust leida. Ka selles osas tuleb osapooltega suhelda, et nad oleksid teadlikud, mida protsess tegelikult võimaldab ja mille osas peaks tuge leidma mujalt. Intervjuudest tuli välja, et kannatanu peab tundma, nagu oleks tal kontroll selle üle, mis menetluses ja seeläbi ka tema elus edasi saama hakkab. Probleemkohaks on just hirm ja vastumeelsus eneseavamise osas. Ka kohtumine toimepanijaga võib kannatanus tekitada kartust. Esimese hooga kannatanud pigem ei taha end taastava õiguse protsessiga siduda, sest puudub eelnev kogemus või ei teata, millega tegu.

A1: „Just, et selle sisu, ütleme, selle kasu saamise avamine selle ohvripoolele [...] see võiks nagu muuta seda vastumeelsust. Ma ei ole jah näinud liiga palju, kes käsi püsti ütleks, et ma tahaks sinna minna.“

Kui protsessiga juba kaasa minnakse ning jõutakse osapoolte vaheliste esimeste kohtumiseni, siis tavaliselt hakkab tekkima mingi arusaam ka taastava õiguse kasust. Selleni jõudmine eeldab aga intervjueeritavate sõnul palju tööd ja nii mõnigi kannatanu ei taha toimepanijaga edasist kontakti või otsib lahendusi mujalt.

A1: „Kas või see, et keegi käib su autos või korteris ja võtab su asjad ära [...] see on ka ütleme ikka tavalise inimese jaoks selline katsumus ja üleelamine [...] ta ei taha seda – näha seda teist poolt.“

Kannatanu roll menetluses on võrreldes varasemaga seega muutunud. Üha enam on kannatanu protsessi kaasatud ning tal on võimalik tutvuda toimikuga, küsida lisaküsimusi või arutleda ametnikega süvitsi oma kogemust. Töö on inimesekesksam ja põhjalikum. Varem keskenduti pigem karistusele ning kannatanul polnud selles protsessis erilist rolli. Kannatanu on aga nüüd keskne ja võimalus läheneda juhtumitele taastava õiguse põhimõtete abil on suurenenud. Selline olukord võimaldab hinnata, mida kannatanu realselt menetlusest ootab ja vajab.

A1: „Talt küsitakse ka, et millist menetlusliiki ta eelistaks [...] mis ta arvab, milline peaks olema see vastutus teo eest. Varem küsiti ainult, milline peaks olema karistus. Täna on see teine sõna seal juures, et kuidas selle teo eest võiks vastutust võtta.“

Intervjueeritavate sõnul on see tagasiside, mis nad kannatanutelt taastava õiguse protsessis osalemise kohta saavad, pigem positiivne. Kannatanud on läbi osalemise leidnud rahu ja vastuseid tekkinud küsimustele või hirmudele. Protsess on andnud võimaluse suhelda toimepanijaga ning seostada tegu inimesega. Tänu sellele on lihtsam aru saada põhjustest ning seeläbi ka paremini tehtut mõista. Intervjuudest selgus, et nii mõnigi osalenu tuleb hiljem õhinal kogetust rääkima, olles rohkem rahul ja valmis eluga edasi minema.

A5: „Et ta enne arvas, et kes on tema elupaigas käinud [...] mis jubedad tondid need olid, kuus meetrit pikad, kas tulevad tagasi [...] pelgas, arusaadavalt pelgas. Ja kui ta nägi neid ja kuulis neid põhjendusi, siis ta sai selle rahu tagasi.“

3.2.5 Toimepanija

Toimepanijad leiavad taastavast õigusest samuti meelerahu. Intervjuudest selgus, et toimepanijaile võib protsessis osalemine tuua selgust ja pingelangust. Neile antakse võimalus kahju heastada, ilma et juhtum eskaleeruks või jääks märke kriminaalkaristusest. Peale selle saavad nad läbi taastava õiguse tegeleda ka enda sisemise süütunde või segadusega. Ametnike sõnul üritatakse toimepanijat samamoodi nagu kannatanut protsessi kaasata ja lasta tal tehtu osas vastutust võttes ka võimalik lahendus leida.

A5: „Noormehed ise tunnistasid, et neil hakkas kergem ja nemad olid ka need, kes pakkusid igasugu erinevaid heastamise vorme nagu muruniitmine ja korrastamine ja sellised asjad.“

Taastava õiguse rakendamisel on sageli ka oht, et toimepanija võib üritada olukorda ära kasutada. Eesmärgiks võib olla karistuse vähendamine või kergemalt pääsemine. Ametnikud toovad välja, et spetsialistina on oluline selliseid olukordi ära tunda ning vaadata, kas taastava õiguse protsess end juhtumi kontekstis õigustab. Samas ei tähenda tahe manipuleerida veel, et taastava õiguse protsessi läbimisest kasu ei oleks. Üks intervjueeritav tõi välja, et paralleelselt teiste mõjutusvahenditega on taastavast õigusest ka manipuleeriva osapoole puhul kasu, sest positiivseid kasutegureid on rohkem. Toimepanija võib läbi selle protsessi siiski mingit muutust oma mõttemaailmas tajuda. Oluline on aga, et kannatanu läbi selle protsessi uuesti kannatada ei saaks.

A1: „Kindlasti võib olla ka sellist välist motivatsiooni teotoimepanijal, et nüüd ma võin nagu pääseda, see on meie, ütleme spetsialistide, ütleme selline professiooni küsimus, kas hammustad selle läbi ja lased sellel [...] kui sa näed, et see töötab, noh sa saad mingisuguse muu mõjutusvahendi kõrval seda nagu rakendada.“

3.3 Praktika

3.3.1 Koostöö teiste ametkondadega

Prokuratuur teeb paljus koostööd ka teiste ametkondadega ning leiab vajadusel spetsialiste, kellega konsulteerida või kelle juurde osapooli vastavalt vajadusele edasi saata. Intervjuudest selgus, et üha enam on ametkonnad ka taastavast õigusest teadlikud ning soovivad oma pädevuse piires selle rakendamist. Näiteks lastekaitse ettepanekutes võib näha juba üha rohkem taastavat õigust. Samuti võib kriminaalhooldaja poolt tehtavates kohtueelsetes ettekannetes järjest rohkem kohata soovitusena konfliktivahendust või muud sarnast lepitusmeetet. Trend on intervjueeritavate sõnul selles suunas, et määrata toimepanijale läbi partnerite muid mõjutusvahendeid peale vangistuse või käitumiskontrolli.

A3: „No nad [kriminaalhooldajad] teevad oma selle ettepaneku, et mida selle noorega nii-öelda teha võiks. Ja siis seal tihtilugu on küll, et võiks mingit lepitust kohaldada või konfliktivahendust kasutada. Lastekaitse teeb ka meile ettepaneku. Nemad vastavad ka sellele politseipäringule, mis meil juba on toimiku vahel, see vastus.“

Intervjueeritavate sõnul ei ole see aga süsteemne ning oleneb suuresti piirkonnast. Prokuratuur on justkui eestvedaja rollis, üritades teisi ametkondi nagu lastekaitse ja politsei taastava õiguse osas kaasa vedada, kuid asjad ei kipu edenema. Intervjuudest selgus, et probleem ongi just üldises mõtteviisis, teadlikkuses ja selles, kuidas ametkonnad juhtumitele või klientidele lähenevad. Isegi kui saadakse vastav koolitus taastava õiguse osas, ei pruugi see teadmus jõuda praktikasse või omavahelisse koostöösse. Intervjueeritavate meelest on oluline, et taastava õiguse protsess saaks alguse juba võimalikult vara. Näiteks kokkupuutel politseiga võib taastava õiguse rakendamine ära hoida olukorra, milles juhtum üldse prokuratuuri lauale jõuaks.

A5: „...me peame murdma selle mõttemalli politseinikes endas. Kõigis seda murda on väga keeruline. Kasvõi olles mitmetel koolitustel nendega käinud, siis ma näen, et mulle tehakse „mhmh“ ja kohale ei jõua mitte midagi.“

Mõttekohana tõi üks intervjueritav välja ka kohalike ametnike erineva taseme. Piirkonniti võib kohalikus omavalitsuses töötavate ametnike teadlikkus taastava õiguse võimalustest erineda. Samuti võib puududa võimalus abi küsida või konsulteerida kogenuma kolleegiga. Seetõttu ei pruugi ka elanikud taastavast õigusest ja selle kasust palju teada.

A2: „...aga just see, et kuhu nüüd kohalik KOVi lastekaitse spetsialist saaks nagu pöörduda? Ma arvan, et siin ei ole ametnikud võrdsetes positsioonides teenuse kättesaamise osas [...] täpselt nii nagu sotsiaalprogramme ei saa igal pool kätte.,,

3.3.2 Võrgustikutöö

Lisaks juba välja kujunenud partneritele tehakse palju koostööd ka võrgustikutööna. Raskemate juhtumite puhul kaasatakse lahenduse leidmiseks erinevaid osapooli, nagu näiteks Sotsiaalkindlustusamet, politsei, psühhiaatrid, psühholoogid, lastekaitse ja teised. Korraldatakse ümarlaudasid kus arutatakse juhtumid läbi ning langetatakse otsus mõjutusvahendi või edasise suuna osas.

A3: „No see oleneb juhtumist. Mõnes juhtumis meil on täiesti sellised võrgustikukohtumised suuremas või väiksemas ringis, kus me arutamegi, kus mingisugune noor meil on ja kuhu edasi, kes mida teab ja kes kuidas aidata saab.“

Eriti suurt rolli mängivad võrgustikutöös just osapoolte lähikondlased ja kogukond. Ilma nende toeta on taastava õiguse rakendamine keeruline ning vähem tulemuslik. Kiire reageerimine ning mõistmine võib hoida ära juhtumi puhul halvima ning aitab lahenduse leidmisele kaasa. Taastava õiguse rakendamisel on osapooltel – nii kannatanul kui ka toimepanijal – vaja tuge, et situatsioonist välja tulla ja eluga edasi minna. Prokuratuuril on üksi väga keeruline taastavat õigust rakendada, vajalik on kogukonna ning lähedaste tuge ja mõistmist.

A4: „Et üksinda väga keeruline siin, ma võin siin tagurpidi silda ka teha, aga kui mul on väga nõrk lastekaitse ja politsei pole huvitatud ja kool ütleb üldse, et me tahame tast lahti rääkida siis me ei saa rääkida siin tulemuslikkusest.“

Eraldi tuli intervjuudest välja ka arvamusi lastekaitse kohta. Kohati arvati, et lastekaitse võiks olla mõne juhtumi osas juhtumikorraldaja, sest muidu tegeleb osapooltega peamiselt ainult

prokuratuur. Samas tõdeti, et koostöö toimib, sest prokuratuur mingil hetkel lihtsalt annab juhtumi ära lastekaitsele või kriminaalhooldusele.

A4: „Meie tahaksime rohkem lastekaitsega, me tahaksime, et lastekaitse oleks meil juhtumikorraldaja. Me tunneme praegu seda, et kui meil on kriminaalmenetlus, siis prokuratuur on juhtumikorraldaja ja siis kõige rohkem muretseb siis ohvri ja kahtlustatava pärast.“

Samas tõdeti ka, et lastekaitse tase on kohati väga erinev ja jätab soovida. Toodi välja, et ei olda kindel, kui palju lastekaitse üldse teab taastavast õigusest. Esile tõsteti piirkondi, kus koostöö lastekaitsega väga sujub, ja samas teisi, kus protsess on veidikene takerdunud.

A4: „Meil on sellised head näited [...] ja samas meil on sellised nagu eelmine aasta, et kes küsivad, et kas meil alaealiste komisjoni enam pole? Jaa! Meil juba neli aastat juba enam pole!“

3.3.3 Prokuratuuri sisemine töökorraldus

Nagu ka koolituste osa vihjas, siis taastava õiguse rakendamisel prokuratuuris on murekohaks üldine tööjaotus. Prokuröridel on oma kindlad töövaldkonnad, millega nad tegelevad. Taastav õigus ei pruugi olla loomulikuna tunduv tööriist täiskasvanute või raskemate kuritegude puhul, sest vastutavad prokurörid lihtsalt ei ole sellega kursis. Hetkel on vastanute sõnul taastav õigus pigem noori ja kergemaid kuritegusid hõlmav. Teistesse valdkondadesse jõuab see meetodina raskemalt. Ka väljaõpe taastavast õigusest ei jõua teistesse valdkondadesse. Taastava õiguse raames teevad prokuratuuris palju tööd alaealiste konsultandid, et vähendada prokuröride koormust. Intervjuudest selgus, et konsultantidel on suur roll prokuröride nõustamisel, millist mõjutusvahendit või lahendust kasutada. Kuna konsultandid teevad suuresti tööd alaealistega, siis on taastav õigus võrreldes teiste ametnikega pigem nende peamine tööriist.

A1: „Aga siin, kus mina olen spetsialiseerunud ja teen ise võib-olla neid asju, siis teised prokurörid, kes tegelevad teise valdkonnaga, siis nendeni pole see info [taastavast õigusest] põhimõtteliselt üldse jõudnud. Nad ei tule veel selle peale, et ühes varguse asjas võiks täiskasvand inimeste vahel ka sellist asja nagu rakendada.“

Lisaks tööjaotusele on mõttekoht ka tagasiside, sest tegelikkuses puudub prokuratuuril hea ülevaade osapoolte edasistest tegemistest või edust, pärast taastava õiguse protsessis osalemist.

Prokuratuur saab ainult teada, kas kohustus on täidetud ning kas osapooled on süsteemi tagasi langenud. Sisulist informatsiooni või ülevaadet taastava õiguse protsessist nendeni aga ei jõua. Intervjueeritavad toovad välja, et puudub süsteemne kokkuvõte ning tagasiside. Ometi peetakse seda väga vajalikuks ning põhjalikum tagasiside inimeste edust või ebaedust on kriitiline taastava õiguse laiemaks kasutuselevõtuks. Võimalustena näevad ametnikud näiteks iga-aastaseid süsteemseid aruandeid või uurimusi rahulolust ja tulemuslikkusest. Osaliselt annab konfliktivahenduse osas tagasisidet Sotsiaalkindlustusamet. Välja tuli ka, et on tellitud uuringuid mõju ja tulemuslikkuse osas erinevate mõjutusvahendite kasutamisel, kuid otseselt midagi terviklikku ei ole. Tagasiside on oluline just parima praktika kujundamiseks, sest vastasel juhul ei oma prokuratuur ülevaadet, kuidas taastav õigus kaasaegse karistusõiguse kõrval töötab.

AI: „Aga ega keegi mulle ei anna nagu tagasisidet, et sellepärast mul ongi hästi raske nagu jah [...] Ma pigem saan [...] kunagi on kohustus ja ma saan tagasisidet, et ta on selle kohustuse täitnud [...] et see on selles mõttes tehtud, aga kuidas see sisuline pool on, see vajabki tegelikult eraldi uurimist ilmselt.“

Mitmed intervjueeritavad tõid välja, et Eesti eri piirkondades on taastava õiguse rakendamise osas tase erinev. Teatud piirkondades töötavatel ametnikel on suurem kogemus ning ka rohkem ressursse. See loob olukorra, kus mõni piirkond rakendab taastavat õigust julgemalt ning omab ka vastavat tuge. Mõnes teises piirkonnas on taastav õigus aga alles oma rakendust leidmas, sest teadlikkust ja initsiatiivi napib.

AI: „Kui ta siia nüüd prokuratuuri jõudis ja kuritegude peale hakati rakendama, siis ilmselt oskavad öelda [teise ringkonna] kolleegid, kuidas ta aja jooksul on muutunud [...] ma ütleks, et ta pole veel kohale jõudnud [...] selles mõttes ei saa nagu [...] ei ole veel.“

Samuti toodi välja, et Ida-Eestis ei lähe asjad nii hästi kui teistes piirkondades. Põhjuseks tõi ametnik kas kultuuriruumi või inimeste endi temperamendi. Samas ei tähenda see seda, et olukord paraneda ei võiks.

AI: „...aga ma kuulen, et ida pool vist ikka ei tööta [...] keeruline on, vajab veel sellist algressurssi.“

Murekohana tõi üks intervjueeritav välja ka teenuse kättesaadavuse geograafilises mõttes. Paljud teenused võivad küll keskustes töötada, kuid kaugemates piirkondades elavate inimeste

jaoks võib transport ning ajakulu olla takistuseks. Prokuratuur üritab siiski leida hetki, mis inimestele kõige rohkem sobiks. Kohtumisi plaanitakse näiteks palgapäevi ja pensionirahade laekumist arvestades, sest maakonna keskusesse jõudmine võib nõuda planeerimata väljaminekut. Samuti tõi intervjueeritav välja, et noorte puhul on oluline mitte anda neile koolist vabu päevi ja planeerida kohtumised tunniplaani välisele ajale.

A2: „...ma pigem näen, et geograafiliselt kus kohas või kui kaugel asub see punkt keskest, mis rahalised võimalused on? Kas vald võtab osad kulud kanda? Kas seda tehakse enne pensionipäeva, et vanemad saavad pensioni näiteks, puudepensioni või teeme niimoodi, et ootame palgapäevani, kuna nad saaksid tulla. /.../ Need on need asjaolud, mis mängivad sageli takistavat rolli. /.../ Esiteks peaks olema selliselt, et sealt maanurgast saaks inimene tulla keskusesse.“

3.3.4 Edulood

Prokuratuuris on taastava õiguse osas mitmeid juhtumeid, mida intervjueeritavad esile tõstsid. Tähelepanuväärsed on nad just seetõttu, et toimepanijad, kes juhtumites taastava õiguse protsessi läbisid, ei langenud hiljem süsteemi tagasi või näis lahendus esialgselt ebatõenäoline. Märkimisväärne on ka see, et toimepanijad leidsid sageli uuenenud ja selge sihi.

A5: „Ta läks gümnaasiumisse. Ta oli vene keelt kõnelev tütarlaps, aga nii palju eesti keelt omandas, et läks eestikeelsesse gümnaasiumisse ja paralleelselt käis tööl ja õpetas teisi, kuidas mitte alla anda, kuidas CV-sid saata – saada 100 tükki ja üks ikka vastab [...] ja ta ei ole tagasi kukkunud, sellest on mitu aastat möödas.“

Lisaks toodi, välja kuidas läbi taastava õiguse protsessi sai üks toimepanija rohkem toetust nii kogukonnalt, koolilt kui ka lähedastelt. Tegemist oli noorega, kes oli konfliktis oma lähedaste ja kogukonnaga. Temasse suhtuti eeldusega, et antud olukorras ei ole enam midagi ära teha. Sarnast trajektoori hoides usuti, et noor lõpetab kinnipidamisasutuses. Läbi taastava õiguse protsessi leiti aga uus mõistmine ning suudeti tekitada dialoog noore, kannatanu ja kogukonna vahel.

A1: „Kogu kool ja see kogukond seal ja kõik on nagu sellises konfliktis ja selle vahenduse käigus sai see kõik nagu see nagu lahti arutatud [...] isegi see, kus nagu öeldi niimoodi, et ma ei vaata ka sinnapoole, eks [...] siis lõpuks sai see noor õigusrikkuja nagu mõistmist [...] võib-olla natukene sellist lahti laskmist ja temasse nagu usku tekitati ka, et temast võib asja saada.“

Kui taastava õiguse protsessi käima saab ning osapooled koostööks valmis, siis on meetod praktikas enamasti edukas. Osalus võib pakkuda terviklikumat lahendust nii kannatanule kui ka toimepanijale.

4 ARUTELU JA JÄRELDUSED

Oma bakalaureusetööd alustades seadsin eesmärgiks avada prokuratuuri ametnike kogemust ja hoiakut seoses taastava õiguse rakendamisega nende igapäevatöös. Uurimistöö raames viisin läbi viis poolstruktureeritud intervjuud ametnikega erinevatest ringkonnaprokuratuuridest üle Eesti. Uurimiseesmärgi täitmiseks püstitasin järgnevad uurimisküsimused: mis on taastav õigus prokuratuuri jaoks, kuidas sobitub taastav õigus prokuratuuri igapäevatöösse ja kuidas tajub prokuratuur taastava õiguse rakendamise mõju?

Taastav õigus Eesti prokuratuuris sarnaneb paljuski teoorias kirjeldatule. Tulemustest tuli välja, et ametnike meelest nõuab taastava õiguse rakendamine teatud mõtteviisi muutust ja väärtushinnanguid, mis võivad oma olemuselt tavapärasest kriminaalõigusest mõneti erineda. Alaealiste komisjonide kaotusega pidi prokuratuur selle rolli üle võtma ning läbi taastava õiguse leidma juhtumitele senisest loovamaid lahendusi. Ametnikud kirjeldasid, kuidas taastava õiguse kasutuselevõtuga tuli olemasolevaid harjumusi muuta. Töö nõuab põhjalikumat lähenemist ning terviklikumat vaadet osapoolte ellu, arvestades ühtlasi ka juhtumi konteksti. Loovus, terviklikkus ning inimeste eripäradega arvestamine on taastava õiguse teooriasse sügavalt põimitud. Erinevad autorid kirjeldavad, et taastava õiguse kese ongi pigem tugev väärtushinnangute süsteem, mitte spetsiifilised meetodid (Van Ness ja Strong, 2015; Sawin ja Zehr, 2007; Pranis, 2007). Väärtused ja mõttemaailma muutus ei kujune aga üleöö. Tulemustest selgus, et prokuratuuris algas taastava õiguse rakendamine raskelt. Levis palju skeptilisust ning teaduspõhine praktika vajas kujunemiseks aega. Muutus toimus tänu pidevale enesetäiendamisele, koolitustele ning ka isiklikele kogemustele. Teooria kõrval peeti kõige olulisemaks taastava õiguse meetodi läbimängimist. Seda just seetõttu, et osapooltele on raske selgeks teha protsessi sisu või mõju, kui endal vastav kogemus puudub. Ametnike intervjuudest selgus, et kannatanu tulemuslikuks kaasamiseks on kriitiline vältida tema taasohvristamist või turvatunde vähenemist. Oluline on vähendada ka toimepanija võimalust protsessi manipuleerida. Kriminaaljustiitsprotsess võib oma olemuselt kannatanut mõneti edasi märgistada ja häbistada, jättes tema vajadused rahuldamata (Van Ness ja Strong, 2015; Zehr ja Gohar, 2003).

Tulemustest selgus, et prokuratuuri ametnike hinnangul peaksid kaasaegne kriminaalõigus ja taastav õigus ideaalis eksisteerima koos, teineteist täiustades. Vajalikud on nii kindlad reeglid

riigi ja ühiskonna jaoks kui ka midagi, mis oleks suunatud inimeste individuaalsetele vajadustele. Taastav õigus seda rolli kaasaegse kriminaalõiguse kõrval täidaks. See ühtib ka erinevate autorite poolt kirjapanduga, milles arutletakse, et taastav õigus ja kaasaegne õigus peaksid leidma ühise keele ning siduma omavahel elemente ilma teineteisele vastandumata (Daly, 2000; Zehr ja Gohar, 2003). Ühtlasi selgus tulemustest, et näiteks noorte puhul ei pruugi karistamine või kaasaegne kriminaalõigus toimepanijat rehabiliteerida. Seda mõtet toetavad ka Van Ness ja Strong (2015: 118). Nende sõnul võib vangistusega karistamine toimepanija edasist toimetulekut elus halvendada. Tavapärase praktika jätab kõrvale ka kannatanu vajadused. Tänapäevaks on kannatanu roll aga varasemaga võrreldes muutunud. Kannatanu on protsessi senisest rohkem kaasatud ning võimaluse piires arvestatakse üha enam tema arvamuse ja vajadustega. Taastav õigus on selles mõttes vastus traditsioonilisemale õigusele, mille fookuses on toimepanija ning riigi omavaheline arveteklaarimine (Menkel-Meadow, 2007; Van Ness ja Strong, 2015).

Tulemused näitavad, et taastav õigus on prokuratuuri jaoks üks tööriistadest, mida peamiselt rakendatakse alaealiste õigusrikkujate puhul, sest taastav õigus hetkel veel teistesse valdkondadesse ei levi. Saab rääkida ka lähisuhtevägivallast kui valdkonnast, kuhu taastav õigus ulatub, kuid sedagi vaid seetõttu, et see kuulub alaealistega tegelevate ametnike kohustuste hulka. Teiste valdkondadega tegelevad ametnikud ei saa vastavaid koolitusi ega suuniseid, mis neile taastava õiguse põhimõtteid või võimalusi tutvustaks. Praktikas on seetõttu taastav õigus pigem üks alternatiivsetest mõjutusvahenditest alaealiste karistamise või kinnipidamisasutusse saatmise vältimiseks. Sarnast mõtet avab oma töös ka Johnstone (2002: 166-167), kelle hinnangul võib taastav õigus tulevikupraktikas leida rakendust peamiselt alaealistega seotud juhtumite korral. Tulemustest võib aga lugeda, et Eesti kontekstis on ametnikud siiski optimistlikumad, sest alaealisi nähakse kui võimalust taastavat õigust ühiskonnas laiemalt levitada. Protsessi läbides viivad noored saadud kogemuse koju ja tulevikku kaasa. Kui prokuratuur on taastava õiguse omaks võtnud, siis ühiskond laiemalt vajab veel harjumiseks aega. Ideaalis nähakse, et taastava õiguse põhimõtteid rakendataks enne, kui konfliktid eskaleeruvad ja prokuratuuri jõuavad. Selleks on aga vaja, et tekiks harjumus ja arusaam taastavast õigusest nii ametkondades kui ka mujal.

Uuringu tulemustest selgusid ka mõningad iseärasused taastava õiguse rakendamisel, millega ametnikud juhtumeid lahendades peavad arvestama. Kuigi taastavat õigust saab ametnike sõnul rakendada igas juhtumis ja väga erinevate inimestega, siis alati on eelduseks kannatanu ja

toimepanija valmidus protsess läbi teha. Tulemustest võib välja lugeda, et osapoolte kaasamine muutub keerulisemaks raskemate kuritegude puhul, mis nõuavad ametnikelt rohkem pingutust ja kannatanult aega valmiduse tekkeks. Eriti oluline on see seksuaalkuritegude puhul, sest erinevate muutujate arv suureneb. Näiteks kui kannatanu on veel toimepanija meelevaldas, siis tuleks otsekohe tagada tema turvalisus, sest ohvri tajutav isiklik turvatunne mõjutab ka taastumisprotsessi tervikuna (Van Ness ja Strong, 2015: 115). Tulemustest tuli välja, et seksuaalkuritegude puhul peavad ametnikud hindama ka osapoolte omavahelist suhet ning kuivõrd taastava õiguse protsess nende ellu mingit selgust üldse tuua võiks. Peamine tegur, mis osapoolte osalust taastava õiguse protsessis raskendab, on vaimne tervis ja võimekus. Kuigi piisava toega lähedastelt on see võimalik, siis nõuab taastava õiguse protsess ikkagi teatud vaimset valmidust oma tunnete ja tegude mõtestamiseks. Ametnike sõnul vajavad keerulised kuriteod ja konfliktid neilt rohkem vastutust ning eeltööd. Sageli ei piisa ainult prokuratuurist, vaja on ka kogukonna koostööd. Kuigi kogukond ning selle olulisus käis tulemustest kohati läbi, ei saa siiski öelda, et kogukond prokuratuuri igapäevatoos teoorias kirjeldatud rolli täidaks. Taastava õiguse rakendamisel prokuratuuris on keskseks kannatanu ja toimepanija. Tulemustest selgus, et prokuratuur ootab kogukonnalt rohkem initsiatiivi ning koostööd, ent see ei tule lihtsalt. Ka erinevad autorid kirjeldavad, et kogukonna kaasamine on keeruline protsess, mis võib pigem olla teoreetikute idealistlik lootus (Johnstone, 2002; Willemsens ja Walgrave, 2007).

Tulemustest võis välja lugeda, et prokuratuur peab arvestama ka manipulatsiooniga ning enda kui institutsiooni mõjuga osapoolte suhtumisele. Nii kannatanu kui ka toimepanija võivad prokuratuuris olla nõus taastava õiguse protsessis osalema, kuid aja möödudes või ühiskohtumistele jõudes võib motivatsioon siiski vaibuda. Ametnike sõnul võib üksikohtumistest ja eeltööst küll kasu olla, kuid ilma ühiskohtumisteta on asi siiski poolik. Kannatanu peab saama võimaluse end avada ning toimepanijale selgitada oma vajadusi ja tehtu mõju (Zehr, 1990). Ka Radzik (2007: 195) kirjutab, et toimepanija ülesanne on usalduse parandamine läbi ühiskohtumiste, kannatanu kuulamise ning oma tegude eest vastutuse võtmise. Samas selgus uuringu tulemustest, et isegi kui toimepanija üritab taastava õiguse protsessi ära kasutada näiteks karistuse vähendamiseks, võib kogemus siiski tervikuna mõjuda osapooltele positiivselt. Peamine on, et ohver uuesti kannatada ei saaks ega tunneks, nagu kasutataks teda ära.

Prokuratuuri üldise praktika kohta võib tulemustest välja lugeda, et piirkonniti taastava õiguse rakendamine erineb. Erinevusi leidub nii prokuratuuris endas kui ka teistes ametkondades, kellega koostööd tehakse. Taastava õiguse rakendamine Euroopa kultuuriruumis on aga mõistlik koos riigipoolse õigusliku toega (Wilemsens ja Walgrave, 2007). Tulemustest selgus, et prokuratuur ootab rohkem teadlikkust ja initsiatiivi kohalikult omavalitsuselt ja politseilt. Murekohaks on siinkohal ebauhtlane tase. Kuigi keskustes ollakse taastava õigusega tuttav, siis äärealadele see praktikas pigem ei jõua. Peamine teadmus koondub ressursside ja kogemuse tõttu suurlinnadesse. Ida-Virumaa või vene keelt kõnelevate elanike kogukond jääb aga kohati maha või oma inforuumi. Prokuratuuri ametnike sõnul on neil vaja teadlikku koostööd juba konfliktide ja juhtumite algfaasis, sest see lihtsustab ka taastava õiguse rakendamist või isegi lahendab probleemid enne nende eskaleerumist.

Tulemusi tervikuna vaadates võib järeldada, et taastav õigus on prokuratuuris edukas ning leiab ka igapäevast rakendust. Alaealiste komisjonide kadumisega tekkinud töökoormuse suurenemine lahendati konsultantide palkamisega, kes oma töös taastavat õigust pidevalt ka kasutavad. Intervjuudest jäi kohati mulje, nagu oleks prokuratuur Eesti praktikas taastava õiguse eestvedaja. Põhjuseks võib olla, et prokuratuurile jääb juhtumites alati viimane sõna. Seetõttu on raske näha, kuidas teised ametkonnad saaksid seda rolli täita. Ometi toimib eri piirkondades ka võrgustikutöö keerulisemate juhtumite korral, kuhu kaasatakse spetsialiste teistest ametkondadest. Tulemused tõid mõneti välja pigem puudused süsteemsuses. Taastav õigus on keskendunud alaealistele ning valdkonnale spetsialiseerunud ametnikele, mis tähendab, et väljaspoole see kogemus ega praktika ei levi. Süsteemsusele ei aita kaasa ka vähene tagasiside või ülevaade tehtud tööst. Tulemustest selgus, et prokuratuuril puudub teaduspõhine ülevaade taastava õiguse tulemuslikkusest. Nendeni jõuab küll tagasiside kas osapooltelt endilt või konfliktivahenduse läbiviijatelt, kuid siin ei saa rääkida süsteemsusest. Ametnike sõnul oleks aga taastava õiguse laiemaks kasutuselevõtuks oluline omada ülevaadet ning võrdlevat statistikat tulemuslikkusest.

Vesteldes ühe intervjuueeritavaga tulemuslikkusest, küsis ta retooriliselt: „Kuidagi selline küsimus jääb õhku rikkuma, et mis edasi? Kuhu need lood lähevad? Mis neist inimestest saab?“ Need samad küsimused kirjeldavad selgelt, millist sissevaadet vaja oleks. Seda olulist auku teadmistes peaks täitma kvalitatiivse meetodiga. Taastava õiguse protsessi läbinud osapoolte kogemuslugusid võiks uurida, sest läbi nende on võimalik saada oluline sissevaade protsessi tervikuna. Zernova ja Wright (2007: 97) kirjutasid oma töös, et ei saa rääkida täielikust

vabatahtlikkusest, kui toimepanija peab valima kaasaegse kriminaalõiguse või taastava õiguse vahel. Prokuratuuripoolne tõlgendus on seega ainult üks osa terviklikust pildist. Ametnike ülevaade tagasilangemiste osakaalust või juhtumite edukast lõpetamisest ei loo täit pilti taastava õiguse tulemuslikkusest. Oluline oleks uurida ka osapoolte mõtteid ning narratiive seoses taastava õiguse protsessiga. Tulemustest võis välja lugeda, et prokuratuuri seinad võivad osapooltele mõjuda veenvalt ning taastava õiguse protsessis osaletakse vahel ka näilise vabatahtlikkuse alusel. Olulise sissevaate tulemuslikkuse osas võib anda ka Sotsiaalkindlustusameti taastava õiguse talitus. Intervjuudest selgus, et Sotsiaalkindlustusamet annab küll aeg-ajalt tagasisidet, ent see ei ole süsteemne ega ülevaatlik. Seetõttu tasuks uurida ka läbiviijate või koolitajate kogemusi taastava õiguse rakendamise ning koostöö osas teiste ametkondadega.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö keskendub Eesti prokuratuuri menetluspraktikas võrdlemisi uudsele ning senisest erinevale lahendusviisile. Töö eesmärk oli avada prokuratuuri ametnike kogemust ning üldist hoiakut seoses taastava õiguse rakendamisega oma igapäevatoös. Taastav õigus on Eesti kriminaaljustiitsüsteemis alles end tõestamas, seetõttu on teemat ka vähe uuritud. Uurimistöö võib anda olulise sissevaate riikliku süüdistaja kogemustesse taastava õiguse rakendamisel.

Uurimiseesmärgi saavutamiseks püstitasin kolm uurimisküsimust, millele vastuste leidmiseks kasutasin kvalitatiivset uurimismeetodit. Andmete kogumiseks viisin läbi viis poolstruktureeritud intervjuud ametnikega erinevatest ringkonnaprokuratuuridest üle Eesti, kellel oli oma igapäevatoös kokkupuude taastava õigusega. Saadud andmed kodeerisin ning seejärel viisin läbi temaatilise sisuanalüüsi.

Analüüsisist selgus, et prokuratuuris rakendatav taastav õigus sarnaneb oma olemuses suuresti teoorias kirjeldatule, seda eriti mõttelaadi ja väärtushinnangute osas. Taastavat õigust hakati prokuratuuris rakendada peamiselt pärast seda, kui kadusid alaealiste komisjonid. Uue rolli ja töökoormusega kohanemiseks palgati konsultandid ning hakati leidma loovamaid lahendusi alaealistega seotud juhtumite lahendamisel. Muutus vajas prokuratuuri ametnikelt esialgu suurt pingutust parima praktika kujundamiseks ning senisest erinevat lähtepunkti osapoolte vajaduste hindamisel. Töö muutus põhjalikumaks ning võrreldes varasemaga keskendutakse rohkem kannatanule ning tema vajadustele. Oluline on siinkohal aga välja tuua, et taastav õigus leiab kasutust peamiselt alaealistega seotud juhtumites. Ametnikud, kes tegelevad täiskasvanutega, ei ole taastava õiguse võimalustest ega praktikast teadlikud, sest nendeni koolitused ja teave üldjuhul ei jõua. Taastava õiguse rakendamisel on ka mõningaid piirkondlikke erinevusi. Rohkemate ressursside ja võimalustega ringkondades on praktika paremini levinud ning leiab rohkem kasutust. Takistavaks teguriks taastava õiguse rakendamisel on vaimne tervis ja osapoolte valmidus protsessis osaleda. Eesti ühiskond vajab veel uue meetodiga kohanemiseks aega ning eeltöö, mida prokuratuur osapooltega tegema peab, ongi peamine tegur, mille taha ametnikud taastavat õigust rakendades takerduvad.

Bakalaureusetöö avas aga ainult ühte poolt taastava õiguse rakendamisest Eesti kriminaaljustiitsüsteemis. Prokuratuuri ametnike kogemus on üks osa tervikust. Osapoolte

kogemuslood võivad anda terviklikuma pildi taastava õiguse mõjust ning tulemuslikkusest. Ka tulemustest selgus, et hetkel puudub prokuratuuril süsteemne tagasiside ja ülevaade juhtumitest pärast nende lõppu. Sellest tulenevalt peaks teemat edasi uurima, tuginedes teiste ametkondade või osapoolte kogemustele.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aava, M. (2020). *Taastav õigus aitab kannatanul eluga edasi minna*. Kasutatud 04.03.2022, <https://aastaraamat.prokuratuur.ee/prokuratuuri-aastaraamat-2020/taastav-oigus-aitab-kannatanul-eluga-edasi-minna>
- Bender, J. (2020). *The birthplace of restorative justice*. Kasutatud 19.05.2022, <https://mcccanada.ca/centennial/100-stories/birthplace-restorative-justice>
- Bennet, C. (2007). Satisfying the needs and interests of victims. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 247-264). Portland: Willan Publishing.
- Braun, V. ja Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Christie, N. (1977). CONFLICTS AS PROPERTY. *The British Journal of Criminology*, 17(1), 1–15. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a046783>
- Daly, K. (2000). Revisiting the Relationship between Retributive and Restorative Justice. H. Strang ja J. Braithwaite (toim), *Restorative Justice* (lk 33-54). Aldershot: Ashgate Publishing.
- Daly, K. (2015). What is Restorative Justice? Fresh Answers to a Vexed Question. *Victims & Offenders*, 11(1), 9–29. <https://doi.org/10.1080/15564886.2015.1107797>
- Ezzy, D. (2002). *Qualitative analysis*. London: Routledge.
- Flick, U. (2014). *An introduction to qualitative research*. London: Sage Publications.
- Johanson, A. (2020). *Taastav aruteluring*. Kasutatud 08.04.2022, <https://www.tai.ee/en/node/11607>
- Johnstone, G. (2002). *Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*. Portland: Willan Publishing.
- Johnstone, G. ja Van Ness, D. W. (2007). The meaning of restorative justice. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 5-23). Portland: Willan Publishing.
- Kangur, J. (2020). Personaalne peegeldus taastava õiguse võimalustele kinnipidamisasutustes. *Sotsiaaltöö*, 4, 25-29.

- Kangur, J. [Justiitsministeerium]. (2016, 17. oktoober). *Jaanus Kangur - Mis on taastav õigus?* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=SF9J9EVCtrQ>
- Kriminaalpoliitika põhialuste aastani 2030 heakskiitmine (13.11.2020). *Riigi Teataja III*. Kasutatud 04.03.2022, <https://www.riigiteataja.ee/akt/313112020006>
- Lagerspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid: sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Laherand, M.-L. (2010). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp.
- McCold, P. (2001). Primary Restorative Justice Practices. A. Morris ja G. Maxwell (toim), *Restorative justice for juveniles: Conferencing, mediation and circles* (lk 41-58). Oxford: Hart Publishing.
- Menkel-Meadow, C. (2007). Restorative Justice: What is it and Does it Work? *Annual Review of Law and Social Science*, 3(1), 161-187. <https://doi.org/10.1146/annurev.lawsocsci.2.081805.110005>
- Pranis, K. (2007). Restorative Values. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 59-74). Portland: Willan Publishing.
- Prokuratuuriseadus (02.06.2020). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 04.03.2022, <https://www.riigiteataja.ee/akt/102062020008>
- Pärn, M. (2018). *Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine*. Kasutatud 19.05.2022, <https://www.prokuratuur.ee/et/alaealiste-oigusrikkujate-erikohtlemine>
- Radzik, L. (2007). Offenders, the making of amends and the state. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 192-207). Portland: Willan Publishing.
- Raye, B. E. ja Roberts, A. W. (2007). Restorative processes. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 211-227). Portland: Willan Publishing.
- Roche, D. (2007). Retribution and restorative justice. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 75-90). Portland: Willan Publishing.
- Rubin, H. J. ja Rubin, I. S. (2012). *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Sawin, J. L. ja Zehr, H. (2007). The ideas of engagement and empowerment. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 41-58). Portland: Willan Publishing.
- Schiff, M. (2007). Satisfying the needs and interests of stakeholders. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 228-246). Portland: Willan Publishing.
- Sotsiaalhoolekande seaduse muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (25.10.2017). *Riigi Teataja I*. Kasutatud 19.05.2022, <https://www.riigiteataja.ee/akt/125102017001>
- Sotsiaalkindlustusameti kodulehekül. (i.a). Kasutatud 16.03.2022, <https://www.sotsiaalkindlustusamet.ee/et/ohvriabi-ennetustoo/taastav-oigus>
- Zehr, H. (1990). *Changing lenses: A new focus for crime and justice*. Scottsdale: Herald Press.
- Zehr, H. (1998). Justice as restoration, justice as respect. *The Justice Professional*, 11(1–2), 71–87. <https://doi.org/10.1080/1478601X.1998.9959489>
- Zehr, H. ja Gohar, A. (2003). *The Little Book of Restorative Justice*. Pennsylvania: Good Books.
- Zernova, M. ja Wright, M. (2007). Alternative visions of restorative justice. G. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 91-108). Portland: Willan Publishing.
- Umbreit, M. ja Armour, M. P. (2011). *Restorative justice dialogue: An essential guide for research and practice*. New York: Springer Publishing.
- Van Ness, D. W. ja Strong, K. H. (2015). *Restoring justice: An introduction to restorative justice*. Waltham: Anderson Publishing.
- Willemsens, J. ja Walgrave, L. (2007). Regional Reviews, Europe. Johnstone ja D. W. Van Ness (toim), *Handbook of Restorative Justice* (lk 488-499). Portland: Willan Publishing

LISAD

Lisa 1. Intervjuu kava

I. INTERVJUU ALGUS

1. Tutvumine ning uuringu ja intervjuu eesmärgi tutvustamine ja eelseisva seletus.

II. UURIMISKÜSIMUSTELE VASTAMINE

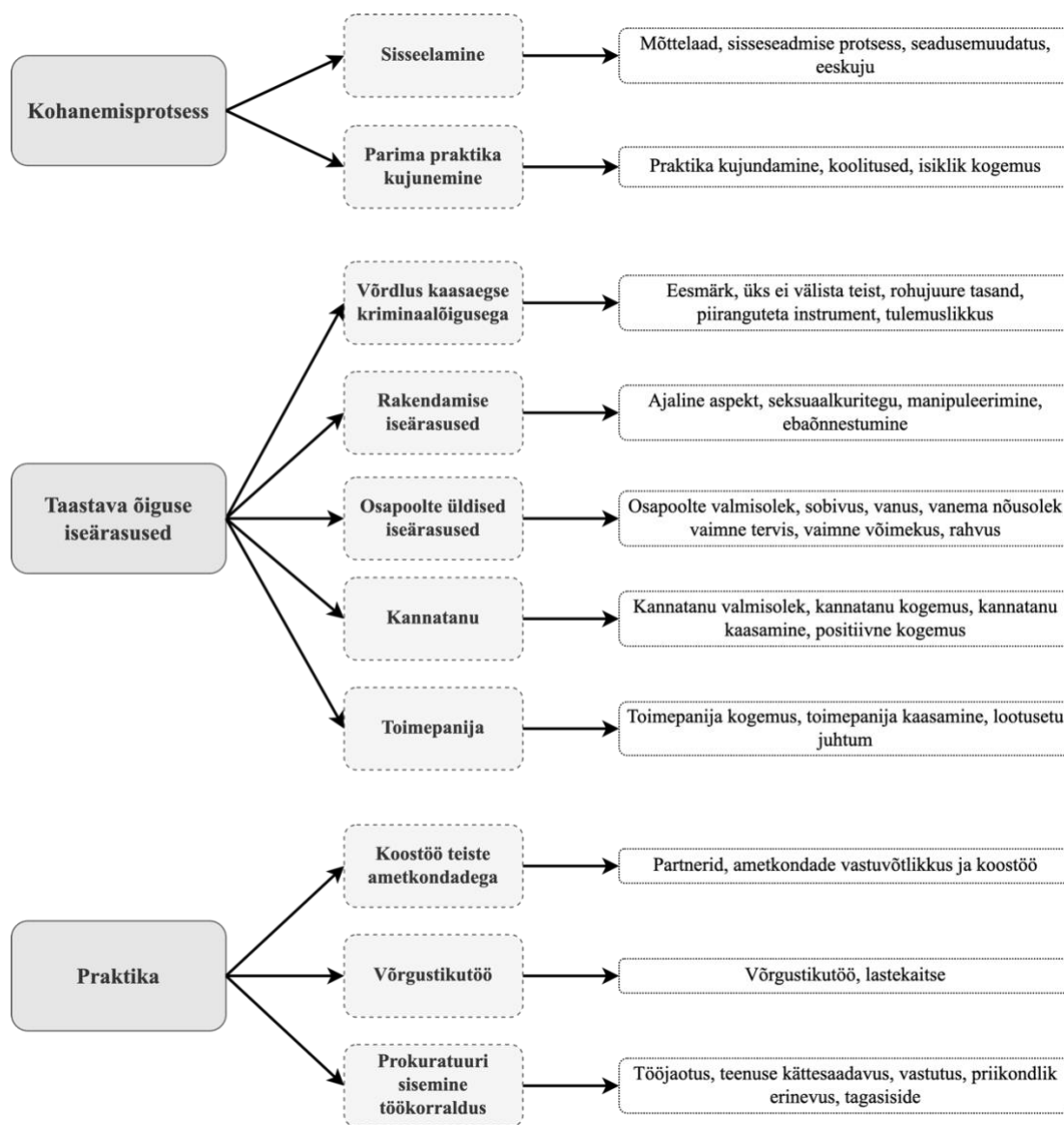
1. Mis on taastav õigus prokuratuuri jaoks?
  - a. Kuidas saate infot ja teadmisi taastavast õigusest, selle rakendamisest ning võimalustest?
  - b. Mida arvate taastava õiguse rakendamise kohta Eestis?
  - c. Milline on Teie arvates taastava õiguse roll traditsionaalse õigusmõistmise kõrval?
2. Kuidas sobitub taastav õigus prokuratuuri igapäevatoösse?
  - a. Kuivõrd tulemuslik on Teie hinnangul taastav õigus praktikas?
  - b. Kuidas suhtuvad juhtumite osapooled taastavasse õigusesse?
  - c. Millal Teie arvates tasub rakendada taastavat õigust?
  - d. Kellele sobib Teie hinnangul taastav õigus?
    - Kas vanus, sugu või muu iseärasus mängib rolli?
  - e. Milliste juhtumite korral on Teie kogemusel taastav õigus eriti edukas?
    - Ja vähem edukas?
  - f. Palun tooge oma kogemusest välja mõni näide, kus taastav õigus töötas hästi.
    - Ja mõni näide, kus nii hästi ei töötnud?
3. Kuidas tajub prokuratuur taastava õiguse rakendamise mõju?
  - a. Kuidas olete märganud taastava õiguse rakendamise mõju oma tööle?

- b. Mil moel kujundab prokuratuur nii-öelda parimat praktikat taastava õiguse kasutamisel?
  - Kas toimuvad arutelud, koosolekud, meililistid või muu säärane?
- c. Kuivõrd suhtleb prokuratuur teiste ametkondadega just parema koostöö tarbeks taastava õiguse raames?
- d. Kuidas kirjeldaksite taastava õiguse protsessis osalevate teiste spetsialistide võrgustikutööd ja üldist infovahetust?

III. INTERVJU LÕPP

1. Tänamine ja edasine töö ning kontakt.

Lisa 2. Koodipuu

Lisa 3. Uuritava informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm

Uuringu täielik nimetus (töö teema): „Prokuratuuri kogemused taastava õiguse rakendamisel“.

Informatsioon uuritavale:

Uuringu eesmärk on analüüsida prokuratuuri kogemusi ja üldist hoiakut seoses taastava õiguse rakendamisega Teie igapäevatoos.

Teie panus uuringusse on oluline, et paremini kaardistada kuidas sobitub taastav õigus kui mõtteviis prokuratuuri igapäevatoosesse. Uuringu tulemused annavad olulise sissevaate prokuratuuri kogemustesse ning võivad olla aluseks edasiste arutelude tekkele.

Andmete kogumiseks viiakse Teiega läbi intervjuu. Intervjuu on konfidentsiaalne, mis tähendab, et Teie nimi või muu info, mis võib Teie isiku lugejale kindlaks teha, ei tule uurimistulemuste esitamisel välja.

Intervjuu salvestatakse ning kirjutatakse hiljem sõna-sõnalt üles. Uuringus kasutatakse tsitaatidena lõike intervjuust, lähtudes anonüümsuse säilitamise põhimõtetest.

Kõik andmed, mis uuringu jooksul kogutakse, on konfidentsiaalsed ning on esitatud üldistatud kujul. Andmetele on juurdepääs ainult uurijal ja tema juhendajal. Andmeid hoitakse kuni töö kaitsmiseni krüpteeritud kujul uurija arvutis.

Uuringus osalemine on vabatahtlik ning sellest võib igal ajal loobuda.

Mulle,....., on selgitatud, mis on nimetatud uuringu eesmärk ja metoodika ning kinnitan oma nõusolekut selles osalemiseks allkirjaga.

Tean, et uuringu käigus tekkivate küsimuste ja võimalike probleemide kohta saan mulle vajalikku täiendavat informatsiooni uuringu läbiviijalt:

Uuritava allkiri .....

Kuupäev, kuu, aasta .....

Uuritavale informatsiooni andnud isiku nimi: .....

Uuritavale informatsiooni andnud isiku allkiri: .....

Kuupäev, kuu, aasta .....

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Bert Kallas,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Prokuratuuri kogemused taastava õiguse rakendamisel“, mille juhendaja on Judit Strömpl, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Bert Kallas

24.05.2022